

3 1761 05912023 8

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

62. szám

MAGYAR VISELET

A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN
ÉS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

IRTA

NAGY RÓZSA

GT
825
N34
1912
c. 1
ROBARTS

BUDAPEST, 1912.
NEUWALD ILLÉS UTÓDAI KÖNYVNYOMDA
VIII. Üllői-ut 48.

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by

MICHAEL GERVERS

Leócsa

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

63. szám

MAGYAR VISELET

A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN
ÉS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

IRTA

NAGY RÓZSA

BUDAPEST, 1912.

NEUWALD ILLÉS UTÓDAI KÖNYVNYOMDA

VIII. Üllői-ut 48.

Hálás tisztelettel ajánlom szerény munkámat Dr. BÉKEFI REMIG zirci főapát úrnak, a magyar művelődéstörténet kiváló munkásának, egykori szeretett tanáromnak.

Bárcsak az ő sokat mondó jelszava:

„Pro juventutem“

mindnyájunk lelkében visszhangra találna, kik a tanári pályára lépünk.

Adja az Ég, hogy úgy legyen! A jövő magyar ifjúság érdekében szívből óhajtja

A SZERZŐ.

Bevezetés.

„Külsőségek nyomatéktalanok akkor, ha minden rendén van a nemzet életében, de a küzdelem korában külsőségek eszmék hordozói és zászlai.“¹

Azt hiszem, bátran felírhatom Toldy Ferencnek eme jeles mondását annak a korszaknak homlokára, melyből tárgyamat merítettem: a XVIII. század alkonyára és a XIX. század hajnalára. Eme századok utolsó, illetve első éveit ölelik fel azon korszakot, melyet előzőleg általánosságban politikai és társadalmi oldalról óhajtók megvilágítani, mert célomnak, hogy a magyar viselet történetét eme korban feltüntessem, megfelelő háttérrel csak úgy találhatok, ha előzőleg vázolom ama külföldi hatásokat, melyek eme kor viselet-történetére a mai napig is eltörülhetetlen bélyeget nyomtak.

Századonkinti szoros határvonalat húzni a viselettörténet terén nem igen lehet, mert az a divat, mely az előző korban születik, gyakran áttérjed a következő század tartamára is. De az idegen hatásokat, melyeket nemzetünkre a szomszédos vagy esetleg távolabbi népek gyakoroltak, mint minden téren és minden korban, úgy a viselet terén is s talán épen eme korban lehet legjobban kimutatni. Amint nyomokat hagyott népünk viselettörténetében előbb a német, olasz, majd a török és lengyel nép érintkezése, ép úgy kimutatható a német közvetítés által eljutott francia hatás is. A XVIII. sz. első felében még a kuruc hatás érvényesül legmagyarosabb formáiban, de már a század második felében kezd tért foglalni a nyugati, francia hatás, mely Bécs közvetítése által jut el hozzánk. De nemcsak eljutott; rövid száműzetés után végleg meg is telepedett nálunk, úgyszólván polgárjogot nyert; olyannyira, hogy jövővény voltát ma talán már csak akkor érezzük, mikor ünnepélyesebb, kivételesebb alkalmakkor előkelőbbjeinket őseink régi öltözetében látjuk, vagy midőn a formákhoz szívósan ragaszkodó tősgyökeres magyar nép körébe tévedünk.

* * *

¹ Toldy: Életr. Eml. I. r. 43. 1.

Ez a nagy eltávolodás az ősi viselettől természetesen nem történt egyszerre. A legidegenebb kornak tekintendők mindenesetre a XVIII. sz. hetvenes és nyolcvanas évei, midőn a francia divat saját hazájában is a legnagyobb, sőt mondhatnók, hogy legmerészebb formákat öltött. Hosszú frakk széles kihajtóval; ujjnélküli kihajtós mellény, melyhez finom vászonból készült fodros ingelőt (jabot) viseltek; ezekhez járult a gazdagon zsinórozott nadrág. Az öltönydarabok a legfinomabb brocard, arany-, ezüstszővetből vagy bársonyból készültek, rendesen feltűnő színekben. A nadrág, térdnadrág (culotte) fehér selyembársonyból volt gyakran előállítva és alól csattos szíjjal ellátva. Ennek folytatását képezte az angol kamasli, melyhez kivágott csattos cipőt húztak. A fejükön a férfiak pude-rezett dús loknit vagy parókát hordtak s ehhez háromszögletű kalapot. Hogy a fényűzésnek is hódoljonak, egyszerre két órát is viseltek s a mi ma kissé hihetetlennek tűnik fel előttünk, a férfiak óriási nagy muffokat, vagyis karmantýukat használtak.¹

A forradalom után a francia divat még szeszélyesebbé vált. A férfiak igazi gigerlik lettek, úgy, hogy méltán illette a divat eme ferde kinövését az „Incroyable“ (lehetetlenség) kifejezés. A consulatúsnak kellett fellépni az elharapódzó szélsőségek ellen.²

A francia női divat terén a 70—80-as években egyes udvari hölgyek és előkelő dámiák voltak mérvadók.³ 1764-ben Madame Pompadour, 1775-ben Dubarry grófnő, majd Mária Antoinette. Pompadour különösen a drága szöveteket kedvelte, míg Dubarry inkább szemérmetsértő öltözködéséről vált hírhedté. Mária Antoinette ügyet sem vetett az udvari szokásokra s egyik operatáncosnő divattalálmányait követte. Midőn egy alkalommal Mária Teréziának elküldi fényképét, ez olyféle megjegyzéssel küldi neki vissza: azt hittem, egy francia királynőt fogok csodálni e képben s ahelyett egy felcifrázott operaénekesnőt látok.⁴

A francia nők rendkívül nagy gondot fordítottak a hajviseletre; kítűnik abból is, hogy Mme Pompadour fodrásza 200.000 livres bevételre tett szert.⁵ A magasra felépített hajviselet körülbelül 1780—85-ig tartott. Hogy mily óriásiak lehettek a frizurák, arról fogalmat alkothatunk, ha olvassuk Mademoiselle Fredin hirdetését,

¹ Weisz: 1221—1222—1223. l.

² Weisz: 1241. l., 1243. l.

³ U. o. 1224. l.

⁴ Weisz: 1225. l.

⁵ U. o.: 1228. l.

ki egy kalapot kínál, melyiken egy tengeri hajó minden hozzávalókkal, sőt ágyúkkal is fel van szerelve.¹

1785-ben hirtelen változás áll be a hajviseletben. A királyné betegség következtében haját vesztí, kénytelen parókat viselni; hogy pedig ez megállhasson, nem lehetett oly nagy és nehéz. Így lesz divatos a gyermekfrizura vagyis à l'enfant' s ezzel egyidejűleg divatba jön a sapka, fejkötő és a férfiakéhoz hasonló kis kalap.²

E helyen óhajtok még röviden szólni a francia nők fényűzéséről is. Nagyon kedvelték az ékszereket és a szépítőszereket, különösen a szépségtapaszt, pudert és arcfestéket.³ Ékszerezés tekintetében pedig annyira mentek, hogy Madame Taillien egy operabálban nemcsak fején, mellén, karján viselt ékszereket, hanem a lábát is feldíszítette szalagokkal és minden lábujjára egy-egy gyűrűt tett.⁴

Midőn a forradalom alatt a francia divatlapok szüneteltek, a divatvilág Bécs felé fordult s a Wiener Mode-t követte. Majd Berlin, Drezda, Lipcse vezettek rövid ideig a divat terén, míg újból Párisé nem lett a vezérszerep.⁵ A német hatás a pantalon viselésében nyilvánult leginkább, mit különösen II. Frigyes Vilmos kedvelt meg.⁶

Könnyen érthető, hogy a francia-német divatnak eme nagyarányú fellépése hazánkkal is állandóan érezte befolyását. 1790 tekinthető a külföldi hatással szemben mintegy fordulópontnak a hazai viselet történetében; dacára azonban az országszerte kitörő lelkesedésnek és nemzeti ellenállásnak, e fordulat nem teremthetett állandó magyar divatot. 1820—25-ig újból hódít a külföld, sőt a II. József halálát követő kor is a legtarkább keveredésben mutatja a magyar és külföldi divatot.

A nagyobb, öntudatosabb visszahatás csak 1825 táján lép föl és tart megszakítás nélkül 60-ig s innen a legnagyobb magyaros-sággal 67-ig. Ekkor volt talán utolsó igazi feltámadása a nemzeti divatnak; innen kezdve általánossá lesz nálunk is az európai divat a szerepet játszó világban, sőt a polgárság körében is.

Úgy látszik, érezte a nemzet is Toldy mondását, hogy külsőségek jelentéktelenek akkor, ha minden rendén van a nemzet életében. S ezt — úgy látszik — mindenki elmondhatta 1867-ben.

¹ Weisz: 1234. l.

² U. o.: 1235. l.

³ U. o.: 1237. l.

⁴ Weisz: 1241. l.

⁵ U. o.: 1294—95. l.

⁶ U. o.: 1296. l.

A francia divat hatása a magyar viseletre.

A francia hatás Mária Terézia uralkodásának idején kezdődik hazánkban és II. József alatt éri el tetőpontját, kinek uralma alatt nemcsak külsőségek, nemcsak a nyelv terén válik meg nemzetünk ősi tradíciójától, hanem már-már önállóságát is elveszti. Érti is a haza kétségbeejtő sorsát minden jó hazafi. Egy magyar öltözetű ifjú lép be az idegenül öltözött becskereki úri társaságba s ilyen nótát énekel a cigányszó mellett:

„A madár a tollát, hangját nem cseréli,
Aminek született, azt az éltet éli.
Te magyar, mindenben követed a majmot;
Módi bolondjává lett a régi bajnok.

Még a nyelvedet is rútul megtagadod,
Közelget immáron a te végső napod.
Ki sajnáljon téged, óh elfajzott magyar!
Más élte van annak, aki élni akar.“¹

De hogy is ne volna szomorú a magyar nótá abban a korban, mikor — szinte hihetetlennek látszik, hogy a buzgó hazafi és író Kisfaludyak németül leveleztek és négyszemközt ezen a nyelven beszélgettek; de a közrendű nemesség is hozzá kezdett sok helyt a nyelvhez édesedni, főleg asszonyai által, kik a divattól el nem akarának maradni s végre szégyenlettek társaságban és közhelyen magyarul beszélni s így a társas térről nagyjából leszorult nyelv már csak a középnemesség házi körében folytatott szinylő életet.²

Ha pedig nem tudtak, vagy nem akartak németül társalogni, akkor latin nyelven érintkeztek s hogy ezt elhiggyük, tekintsünk csak meg egy úri társaságot II. József korában, hol: „A férfiak kivétel nélkül deákul beszélnek, az asszonyságok németül társalog-

¹ V a s G.: II. József. cs. k. II. k. 14. l.

² T o l d y: Életr. Eml. II. k. 73–74. l.

nak, csak néhány fiatal lány súg egymásnak magyar szót. Még ők nem rég szabadultak ki a gyermekszobából s még nem tanultak meg repülni a divatos szélben.“¹ Akik onnan kiszabadultak, azok bizony hamar követték az idegen divatot s talán nem igaztalanul mondja a hazafias nótárius:

„Az ifjúságon végig tekintetem :
 Francziák, Anglusok ezek én azt véltem.
 Mind idegen nyelven szóltak jól ítéltem
 Tarkák, tán bolondok, ily gonddal is éltem.“²

Ez a kor az, melyről naplójában így ír Déryné: „Szegény Magyarhon, most épen oda mentél vissza, ahol nem tudom már hány évvel ezelőtt Pesten divatoztál. Aha, tudom már, mikor szégyeltek magyarul beszélni.“³

De közelebről is megtekinthetjük a fent említett társaságot, hova Vas Gereben vezet el bennünket; hol, mint ő megjegyzi, „a neveket elszámálva, az ypsilonból bőven kijutna, de bajusza alig van néhánynak“ s akad köztük olyan is, „ki még az orrát is megfogatta a borbélylyal, hogy a bajusz helyét hetenkint háromszor simára vakarja.“⁴

Igen jellemzően és a francia divatot kigúnyolva írja le a társaság hajviseletét: „ha betekintenénk az ablakon, elbámulnánk az emberfejeken, értem a férfiakén. Minden fejnek volt hátul egy nyele, mint a serpenyőnek, a fej meg volt mártva lisztben s azt hinnénk, hogy az érdemes molnárcéh tartja lakozását, s a maga mesterségét nyilvánvalóképen vallván, a lisztet használja hajkenőnek.“⁵

Hogy pedig fent említett szavait tréfás színben ne lássuk, mindjárt ki is jelenti, hogy akkoriban volt divatja a copfnak és hajpornak. A hajviseletnek egy más formáját is felemlíti következő soraiban: „társainak nyakából úgy nyújtózkodik alá a hajfonat, mintha kínálkoznék: ezt tessék megmarkolni, ha meg akarnak engem fogni.“⁶

A francia hatás, amint már az említett adatokból is kitűnik, a hajviselet terén volt legjobban érezhető úgy a férfi, mint a női világban.

¹ V a s G.: II. József cs. k. II. k. 6. 1.

² G.: VI. r. 47. 1.

³ D é r y n é: II. k. 6. 1.

⁴ V a s G.: II. József cs. k. II. k. 6. 1.

⁵ V a s G.: II. József cs. k. II. 5. 1.

⁶ U. o.: 11. 1.

„Elhagyja bajuszát, kit nem rég nevele,
Hogy ez a magyarság alkalmatlan jele.“¹

mondja a divatot ostorozó Dayka; de keserű kifakadása nem talált visszhangra honfitársai lelkében, csupán abban a gúnyversben, mely vele egyet mond:

„Szakállát, bajuszát mind leberetválja,
Sőt még a fejét is éppen megkopaszítja,
Fejét fedi kecskeszőrös parókája,
Kinek kettőz, kinek hármaz az ő ága“²

S midőn a nők hajviseletét rójja meg, hasonló ironia hatja át sorait:

„Vagy pedig tyúk kosárt csinálván hajából
És azt is nevelvén idegen fajtából.
Tedd ijesztő fejét öt hat akkorának,
Mint az asszony, vagy régen valának,
Vagy a minap egy kis időfordulattal
Csinosan öltöztek csinos sodrozattal.
S az ily képtelenül megnevelt fejére
Rak, mint gólya fészket a ház tetejére.“³

Azt hinnők, hogy Dayka gúnyolódása alaptalan, ha nem lenne alkalmunk az ő igazolására újra megszólaltatni gúnyversünket:

„Fátyola pókhálós, ejesztő taréja,
Nájmódi, sok czók-mók rojtos pántlikája.
Dróton fűdzött bubos, borzas parókája,
Magas tornyos, pipes, csucsos bőbitája“⁴

Lehet azonban, hogy a költők a hatás kedvéért túloznak, azért álljon itt bizonyoságul Vas Gereben, akinek — mint maga is bevallja — nincs bátorsága a nők hihetetlen öltözetét leírni s így a családi képtáraknak ezen időbeli maradványaihoz utasít bennünket, hol láthatni, amint a nők fejükön megtelepedett asztagokat, boglyákat viseltek, melyekhez szénahányó villa való fésűnek; „ezeknek leírásához hat mesterember kell, hogy megmondja min-denik, mit készített a furcsa épülethez.“⁵

Szinte véletlen ritkaság számba ment egy-egy magyaros hajviselet s találóan jegyzi meg írónk, hogy magyaros hajviselete csak annak volt, akit nem értek rá divatosan megfésűlni.⁶

¹ Dayka: A nemzeti öltözet. 69–70. l.

² Magyar Történelmi Emlékek: Irók. 36. k. 498–500. l.

³ Dayka: A nemzeti öltözet. 187. l.

⁴ Magyar Történelmi Emlékek: Irók. 36. k. 498–500 l.

⁵ Vas G.: II. József cs. k. II. k. 8. l.

⁶ Vas G.: II. József cs. k. II. k. 8. l.

Adatainkból látjuk, mily óriási mérvet öltött a francia divat hatása 1790 előtt első sorban a hajviselet terén; de, hogy mennyire háttérbe szorította az öltönyök és egyéb ruhadarabok régi formáit is, annak tanúsága gyanánt talán elég annyit említeni, hogy a magyar öltözetet ebben a korban csak mint maskara öltözetet használták előkelőbb magyarjaink közül igen sokan.

„1790 farsangján Festetich Lajos Nagy-Gombán bált hirdetett — írja egy levél —. Somogy megyei előkelő Uraságok és Asszonyok sereglettek össze; midőn legjavában folyt a tánc, megjelentek gróf Festetich Úr hitvese, Sallér Judith Asszony és Dezső Imre úr házastársa, Rosti Rustina asszony és Gaál Francziska kisasszony régi, díszes magyar öltözetekben, akikre az egész mulató társaság elbámulván, álorcás személyeknek nézte őket. Az Uri Nőszemélyek azonban csakhamar kijelentették, hogy ők éppen nem maskarának vették fel a honi viseletet, de igazi köntösnek s hogy ezután mindig így fog lenni.“¹

„Egyébként is — folytatja a levél — nagy volt ezen a Somogy megyei részen az idegen öltözetekre való májmolás, a dunántuli szép, nemes asszonyok Bécsből hozatták a módit s minden portékát.“² S az idegen divatnak ezt a nagyfokú utánzását s a külföldről való rendelést megerősítik Déryné adatai is, melyek szerint „gr. Bethlen Domonkos Angliából hazajövet meg akarta honosítani Erdélyben a vereses-sárga, nagy kockájú schleppes palástot, tuniquel s a térdig érő kamáslit, de nem sikerült, ő is letette.“³ Gróf Csáky Tivadarról pedig azt írja, hogy saját és felesége számára is Bécsből rendelt Kassára mindent 1790 után is.⁴

De talán e tekintetben legtöbbet mondó Ányos Ferenc feleségének, Gadóczy Róth Klárának az esete, aki Bécsbe járt csináltatni frizuráját, pedig tengelyen utazott s egy hétig tartó kinos, keserves utazás után jutott divatos vuklijai-, meg loknijaihoz.⁵ Akik nem Bécsből, azok feltétlenül Párisból rendelték divatos ruháikat és kelméiket, hogy így ne csak a ruhák formája, de még anyaga tekintetében is idegenek legyenek.

A férfi ruhadaraboknál kezdetben csak feltűnő átalakulást tapasztalunk; a zsinorzat még a XVIII. sz. végén is megmarad; a

¹ Vay S.: 80—81. l.

² Vay S.: 80. l.

³ Déryné: II. k. 169. l.

⁴ U. o.: III. k. 50. l.

⁵ Vay S.: 80. l.

nőknél a magyaros ruhadívat a XVIII. sz. második felében teljesen háttérbe szorul s átengedi helyét a külföldnek. Hogy mily mérveket öltött az idegen divat a ruhadarabok körében is, álljon itt példa gyanánt kedvelt színésznők, Déryné édes apjának öltözkéke: háromszögű kalap, frakk, selyem strimfli, csattos cipő, térdig érő fekete bársony-bugyogó, ehhez fehér mellény, széles, lefüggő nyakravalóval.¹

Hova tűntek a magyaros ruhadarabok? Hol az ősi mente, dolmány? a sarkantyus csizma? Meg van az ősi mente, de megütköznénk apáink mentéjén abban, ami ott nincs: t. i. elülről a mente sarka — jegyzi meg egyik írónk — el volt csipve; egy darab mentét látva azt hinnők, hogy a hegyét a kutya harapta el a vigalom estéjén s hamarjában úgy segítettek, ahogy lehetett.² Ne csodálkozzunk hát Dayka keserű sorain:

„Nemzetem kezd ismét idegent majmolni,
Legelőbb is magyar rövidli, nem német,
Nyers testemre szabott kurta kis mentémet
Unkommód, azt mondja Ezt hát elvetette,
Prémzett vagy prémetlen kabát kell helyette“³

Majd mintegy vigasztalásképen teszi hozzá:

„Az egy magyar nadrág marad meg végtére.“

De sajnos, következő adataink még ezt az utolsó magyar ruhadarabot is megtagadják, ami kitűnik Kazinczy azon soraiból, melyekkel Orczy Lőrinc költő tábornokkal való találkozását leírja: „Egy este ő is theatrumba ment gyalog és egyedül, csak akkor sejtém meg, hogy jön, midőn mellettem elméne. Plundrában, azaz térdig érő német nadrágban, viaszos nehéz stibliben láta meg felkötött ezüst sarkantyúval, mely a mágnás fiuknál ugyanazon elnémetesedni kezdő világban módi, de nem oly elhatalmazott, hogy nekem is így kellett volna öltöznöm.“ „Kis fiú,“ — így monda Orczy, — „mit mondana erre a tisztas öltözetre a nagyatyád, az én lovagló pajtásom, ha így látna. No jó, no jó, csak a szívetek magyar legyen még ha veszni indultatok is.“⁴ Nagy őszinteséggel teszi aztán hozzá Kazinczy, hogy ezek hallatára csaknem elnyelte szégyenletében a föld.

Kazinczy nagyatyja, Bossányi Ferenc még a legmagyarabb

¹ Déryné: I. k. 20. l.

² Vas G.: II. József cs. k. II. k. 6. l.

³ Dajka: A nemzeti öltözet. 69—70. l.

⁴ Kazinczy: Önéletrajz. 75—77—78. l.

érzésű és öltözetű emberek közül való volt. Mentéje, nadrágja mindig egyazon színből, buzavirágszín arannyal vagy vasszínű s dohányszínű s ezek selyemmel. Lajblija sohasem volt s mentéjét mindig az ingre vette fel s legombolta mellén, gyomrán. Fekete kordovány csizmája egész térdig ért s mindig aranyos zsinórral, sarkantyusan. Télben-nyárban fején egy sinkónak csufolt alacsony kalpag, nyusztból, mint mentéje préme.¹

Hogy maga Kazinczy Ferencz is mennyire érezte a divatos áramlat tarthatatlan voltát s hogy a szive az idegen ruha alatt is mily magyarán érzett, az kitűnik alábbi soraiból: „Egy magyar rábeszéle, öltözném strimflibe, cipőbe s jelenjek meg így minde-
nütt, Bécsben azt teszi minden ifjabb magyar. Hittem neki, mert így jára Palásthy és Beőthy és Szlávy secretáriusok, sőt bőrnadrágoskában láttam magát Pászthoryt is, de stiblivel s ime Pászthorynak ebédjén strimfliben jelentem meg, hajtáskával, koszperddel. Belépvén ebédlőjébe, megrezenék, midőn a falról Széchy, Skerlecz Miklós, Szily Somsich Lázár néznek le rám, obester gróf Draskovics János pedig, kinek szemeit a festő földre sülyesztette, pirulni látszik érettem. A cseléd előttem ajtót nyitja s Pászthory elnémúlva fogadott. Csaknem elnyeje szégyeltemben a föld. Jártam úgy ezután is, de Pászthory elébe így nem léptem többé.”²

Még tarkább öltözetben mutatkozik be előttünk Sztáray Mihály: pipacsszín frakk, világoskék-atlasz lajbli és nadrág, aranyozások, tűzések nélkül s könnyű csizmában, nem cipőben. Üstöke kontyba volt lehajtva, haja szorosan a nyakacsigája felett megkötve, hármasan befonva, hármasan alá, fel és ismét alá hajtva s fekete pántlikával bodrosan átkötve.³

Az ilyen és ehhez hasonló hajviselet persze nem tűrhette többé a magyaros kucsmát, kalpagot; azért biztatja költőnk a magyar hazafit:

„Hányd el kalpagodat, csákódat, kucsmádat,
Viseltük már elég, megunták nagyjaink.
Maholnap új törvényt szabnak asszonyaink.”⁴

Tekintsük hát meg divatos asszonyaink öltözetét is általános-
ságban. Legjobb utbaigazítónk leend a Peleskei nótárius, ki nem

¹ Kazinczy: P. E. 8. l.

² Kazinczy: P. E. 89–90. l.

³ Kazinczy: P. E. 42. l.

⁴ D a y k a: A nemzeti öltözet. 63. lap.

szűnik meg gúnyjaival illetni a külföldieskedő magyar nőket s idegen öltözetüket imigyen rajzolja le:

„Csodálatos színű vala a gunyája,
Mint szánytalp görbe volt két szárnya formája,
Ez alatt hasonló színű volt szoknyája,
Mint fűrészből kivágva kék előruhája.“¹
(Az u. n. kaka dűfén szoknya.)

Nem kevesebb iróniával mutatja be felső ruhájukat:

„Testén öltözete lebegett s vala tág,
Ilyen csufos szabást ritkán látott világ,
Rózsaszín tatota volt felső ruhája,
Hátán az úgy állott, mint Mójzes táblája,
Rövid volt s két karján ráncolt volt munkája,
Violaszínű volt ez alatt szoknyája“²
(Ez volt az u. n. karakó.)

S talán nem is volna teljes a divatos nő öltözéke, ha meg nem tudhatnánk, hogy:

„Vereses Tintuchból volt főkötő fején
Fél réf hosszúságú másli az elején.
Oly nagy, mint egy szita vala kerületén
Vége, mint zsupp függött hátának közepén.
Homlokán lecsüggyve hordta nyirott haját,
Berzsenynyel festette a vénség hibáját.“³

Csoda-e hát, ha ennyi furcsa újdonság láttára falusi nótáriusunk színházban képzeletileg magát s így szól:

„Itten Urak . . . dámák voltak oly ruhában
Mint akik játszottak s táncoltak Scenában.“⁴

Ime ennyire haladt az idegen utánzás II. József császár idejében úgy a férfi, mint a női világban. Szinte a ritkaságok közé tartozik ilyen divatos korban az az eset, hogy Nagyváradon 1789 októberében Tisza István báljára csak két tisztviselő jött el német ruhában — ezek közül is az egyiknek kabátját összetörte a háziúr.⁵

Nem vészett hát ki végkép a honfi keblekből a magyar haza szeretete, a magyar viselet iránti ragaszkodás. Jobbjaink érezték, hogy József alkotmány- és nemzetellenes uralkodása végkép megássa hazájuk sírját. S az ő halálának kellett bekövetkezni, hogy Magyarország újra életre keljen.

¹ G. X. r. 90. l.

² U. o. 107, 108—109. l.

³ G.: X. r. 112. l.

⁴ U. o.: VI. r. 48. l.

⁵ Mil. magy. tört.: VIII. k. 458. l.

II.

Visszahatás az idegen divat ellen 1790-ben.

A II. József császár halála után bekövetkezett nemzeti visszahatás nemcsak politikai és irodalmi téren érezte hatását, hanem társadalmi téren s így a viselet terén is. A kitörő lelkesedést a nemzet örömteli hangulatát leghivebben Kazinczy festi. „Abauj, mint egyéb megyék, bandériumát küldé Budára a korona tiszteleti őrzésére s Kazinczy annak tagja, az imént oly csendes fővárost olyannak találta, mint egy győzedelmes hadi tábornok. Május 22-én állta először őt a szent küszöb ajtajánál s itt fogant meg lelkében s majd az őrszoba asztalán, a királyi vár fedele alatt írta meg Prónay Lászlóhoz intézett ama híres — nem levelét, hanem — dithyrambját, melylyel Hamletjét, a nemzeti átalakulás e forró barátjának ajánlá.”¹

E levelet, illetve dithyrambot egész terjedelmében ide iktatom, mert minden sora élénk bizonyítéka az 1790-iki felbuzdulásnak s az abból eredő visszahatásnak.

„Édes álom-e vagy valóság, amit látok? Budának utcáin nem az az elasszonyosodott, elpuhult nép tolong, melyet még tavaly nappaizsok alatt levont süvegekkel, feltornyozott hajjal tarka strimfliben láttam sétálgatni! Hazám anyavárosában nem hallok többé úgy mint ezelőtt még kevéssel csak annak a nemzetnek mormogását, mely iránt hamilkari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott atyáink. Ime közelítő lókopogást hallok; a lobogó kalpag, a sugár kolcsagtoll, az idegen szabású hosszas tóga helyett felöltött katonás ságum, a csillámló széles kard, s tarsolyain visszanyert koronánk képe, vagy az őrbagoly, a tárogató síp keserves emlékezetű hangja, a kardcsörtetés, az ágaskodó lovak nyerítése . . . Hazámnak kegyelmes istenségei! mi ez? ily hirtelen, ily véletlenül? Látom, látom kijózanodtunk részeg-

¹ Toldy: Eletr. Eml 125 126.

ségünkől s érezzük, hogy az aqua tofana, melylyel némely boldogtalan udvari tanácsos még elfelejthetetlen kegyességű asszonyunk II. Mária uralkodása alatt itatott, azt a tüzet, amelyet ők veszedelmesnek tartottak és amelylyel mi — mi, egy maroknyi nép! — Máriának igazgatására ajánlt hazánkat és egész atyai örökségét annyi hatalmas ellenkezők kezéből Európának bámulására kiragadtuk, el nem olthatta. Látom, hogy hazánkban sok viszontagságaink után végre feltaláltuk hazánkat . . . Ime férfaiunk és asszonyaink elhányták a kölcsönzött öltözetet; elállottak a káros idegen szokásoktól; most már nem úgy, mint ezelőtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen Etele és Etelka beszélt s nemes elpirulással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott izlések ennél a kedves hangzásunál szebbnek tartotta azt a dörögő, zordon nyelvet, amely semmire sem alkalmazatosabb a . . . hideg parancsolásnál. Óh ne háborítsa fel senki boldog elragadtatásomat hideg, fagyos okoskodásaival; engedjen szabad folyamatot boldog örvendezésemnek s gyulaszsa példám után szívét annak érzésére, amit szívem érez! . . . Tudom én . . . hogy ezek a külső jelenségek nem csalhatatlan jelei annak, amit mutatnak: de ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amiről ezelőtt félesztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorzkodott: egy szabad nemzet — egy tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával bíró nemzet — egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni született és kész oltalmazója hazájának és királyának.“

„Győztünk! s most látjuk, hogy, ha bár a borongós időkben rettegésünk nem vala is gyáva elcsüggedés, csakugyan haszontalan kérésekkel terheltük az egeket, minek előtte a mérték megtelt, hogy szűnjenek meg csapkodni. Javunkra vált megaláztatásunk. A kiállott veszedelmek tanítottak meg bennünket, hogy az egyenletesség, versengés, a külföldi asszonyok, öltözet és szokás, a spártai mértékletességtől . . . való eltávozás oly közelnyre ragadta végső elpusztulásához hazánkat, hogy még neve eltörlésétől is méltán rettegthett. Ezek a szomorú emlékezetű idők tanítottak meg bennünket arra, hogy nyelvünk megtartása és elterjesztése nélkül hazánkban is mindig idegenek leszünk . . . sőt egyedül ezeknek köszönhetjük azt, hogy hazai literaturánk a német nyelv terjesztgetése által vetélkedésre ingereltetvén, kevés idő alatt segítség nélkül is arra a magasságra lépett, amelyre különben fél század kívántatott volna.“

„Most, most midőn ezeket önön veszedelmünk által tanultuk meg; most midőn a hazafiúi hűség lelke mindenfelé fú . . . midőn Titusunk koronázására és boldogságunk felállítására az ország nagyjai Budán összevegyülekezve lesznek — most kezd bennem újra éledni az a remény, hogy nyelvünket . . . közdolgaink folytatására fordítjuk; és közelebbről az, hogy az országgyűlés alatt Melpomenének és Thaliának magyar templomot szentelünk.“¹

Ime így ír az a Kazinczy, akit még nem régen német plundrában és viaszos stibliben láttunk. Azonban nemcsak egyesek, hanem az egész nemzet, maga az országgyűlés is sürgette a régi, magyar viselet helyreállítását: A magyar viselet kötelessé tételére a rendek igen nagy súlyt helyeztek, úgy akarták, hogy mindkét nemű nemes magyar ruhában járjon.² Más helyen pedig ezt olvassuk: „Legelsőbbben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotizmus, mely annál szebb és csudálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar ruhában látni valakit, mindenütt, mint az árvíz, a német ruha áradott.“³

Akadtak ugyan a rendek tagjaiban olyanok is, kik a díszes magyar öltözéket takarékosági szempontból nem a legmelegebben ajánlották — lehet, hogy eme aggodalmaikban is csupán nemzeti érzésük vezette őket. Így pl. Szilenczy arra utal, hogy ha a magyar ruha viselésére vonatkozó törvényt megalkotnák, sok prémet hoznának be és sok pénzt küldenének érte ki külföldre. Majd kimondták a rendek, hogy nem a ruha, de az erény teszi a nemzetet.⁴

Hogy külsőségük mellett főleg a szív magyarságára fektették a főszúlyt, az más adatokból is kiviláglik. Korabeli író mondja: „A mostani magyar ruhákról el lehet mondani, hogy az a régítől elűt. A Lajos-, Mátyás korabeli nadrág oly bő vala, hogy — amint mondják — zsellért lehetett volna fogadni bele. A mente földig ért, a dolmány csaknem térdig. A nyakravalóról semmit sem tudtak . . . Az öt rendbeli gombokat, vagyis az ezer gombot szerencsájökre még fel nem találták, valamint szinte a sok sujtási cifrákat sem. Ezek egyébként ártatlan dolgok, csak hogy magyarságunkat ne csupán abba helyeztessük, mert ezek a konyhára semmit sem hoznak, hanem inkább visznek.“⁵

¹ Kazinczy: Levél Prónai Lászlóhoz. (Toldy: Életr. Eml. 125—126 l.)

² Kabineti levéltár 1790. 3812. sz. (Mil. magy. tört. VIII. 531. l.)

³ Mil. magy. tört.: VIII. 457. l.

⁴ U. o.: 531. l.

⁵ Sokféle: VI. 187. l.

Voltak azonban sokan, akik a külsőségekre is súlyt helyeztek ezekben az években; igazolják ezt az alábbi adatok, melyek szerint: „Akin német ruha találtatott, róla leszakgatták, kompániákban, bálokon magyar ruhán kívül mást nem szenvedtek.“¹

Hasonlóan olvashatjuk, hogy ha az ilyen divat ellen tüntető magyaroknak valaki ellenszegült „házához mennek és addig mulatnak vala, míg nem hivatja a szabót.“²

Az 1790—92. országgyűlés ruházat tekintetében a katonaságról is intézkedik. Az országgyűlésen hozott 8. pont értelmében „Minthogy tudva van az, hogy a föld népe az országnak csupán a német öltözet miatt gyűlöli úgy annyira a gyalog katona sorsot, hogy azt másként nem, hanem erővel és természetes szabadságának iszonyú megsértésével lehet ezen életre hozni, szükséges a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ide értvén főképen a tisztviselőket is.“³

Az előző századokban u. i. főleg a katonaság tartotta fenn a a nemzeti viseletet, s a katona viselet szépsége és nemzeti hatása csak akkor kezd tűnedezni, mikor felállítják az állandó hadseregeket s ezeket egyenruhával látják el. Egyes csapatok azonban mai napig megőrizték a magyaros viseletet, mint pl. a huszárok. Hogy pedig a huszárság ruhája mennyire hódított még külföldön is, azt több adat bizonyítja. A 19. század elején a porosz katonaságnak csaknem fele magyar ruhát visel. Midőn 1805-ben az Austerlicznél megvert oroszok hazánkon át vonulnak haza, huszáraik magyar szabók által levagdaltatják felsőbb rendelet folytán dolmányaik és mentéik fecskefarkát.⁴

1820-ban a bécsi angol követ négy magyar szabólegényt, köztük Sáska nevű debreceni fiút küldte Londonba, hogy az ottani szabókat a magyar huszárruha szabására megtanítsák.⁵ Az 1825-iki országgyűlés megnyitásakor, naplójában mondja Metternich, hogy a multság nemcsak életrendjét zavarja meg, hanem azt a kényelmetlenséget is rárójjá, hogy nyelvét és ruháját meg kell változtatnia. Latinul kell beszélnie és huszárruhát öltenie magára. Az egyetlen kedvezmény, amit megengedhet magának az, hogy bajuszt nem kell növesztenie.⁶

¹ Mil. magy. tört.: VIII. 470. l.

² U. o.: 457. l.

³ Mill. tört.: VIII. k. 496. l.

⁴ Szendrey: Vis. Tört. 28. l.

⁵ Szendrey: Vis. Tört. 28. l.

⁶ Aus Metternich's nachgelass. Papieren 193. l. (Mil. Tört. IX. k. 132. l.)

De nemcsak a férfiak részéről tapasztalható a magyar viselet iránti óhaj, hanem a nők körében is. Egy magyar nő írja 1790. évben a következő sorokat: „Pár hét előtt Batthyány hercegprimásnál egy összejövetel alkalmával, hol két francia, egy nápolyi és két angol gavallér is jelen volt, felkérttek szabad véleményt mondani a mi magyar öltözetünkről s ők elismerték, hogy nem magyar szépségeket, hanem istennőket láttak.”¹

Az illető sorok írója nem született magyar nő, csupán magyar hazafi felesége, mégis így folytatja szavait: „Kíváncsinos lenne, hogy Magyarországon is olyan törvényt hozzanak, mint Svájcban, hogy a nők épúgy, mint a férfiak kötelesek saját nemzeti ruhájukban járni s így évszázadokon át megtartani azt. Ha II. Lipót látni fogja november 15-én tartandó koronázási ünnepélyén a magyar öltözet pompáját és fényét, bizonyára teljesíteni fogja ezt a vágyat.”²

II. Leopold valóban nem gördített akadályt a nemzetnek eme óhajta elé, sőt ő maga is, mint II. József utóda magyar díszruhát ölt 1790-iki koronázásakor. Midőn a pozsonyi franciskánus templomban aranyvitézeket avat, arany skófiummal kivarrott szűk nadrág, aranyzsinóros, háromszorgombos dolmány, ötszörös arannyal átszőtt öv képezik öltözetét.³

Királyaink mindenkor viselték a nemzeti öltözetet, csupán a Habsburgok trónralépésekor történik nagyobb változás, amennyiben a spanyol-német és francia hatás az udvarnál is tért hódít. Mindamellettt királyaink a mai napig felöltik ünnepélyesebb alkalomkor a magyar díszruhát. I. Ferencz király 1792-iki koronázásán arany fonalú, térdig érő mentét viselt és csizmát; testvére, Sándor nádor pedig ezüst fonalú mentében jelent meg, melynek szálai között világoskék szín játszott.⁴ Majd más helyen ezt olvassuk: „1820 szeptember 10-én délután a budai és pesti fő Asszonyságoknak volt szerencsájök felséges Asszonyunk udvarlására bocsájtatni, kiket, mint reggel az urakat, gazdag magyar öltözetben méltóztatott fogadni ő felsége. A fő Dámák is mind nemzeti köntösben jelentek meg. Mindkét felségek ugyancsak fényes magyar öltözetben este a

¹ Jacob Miller: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn. 1790. (Szendrey: Vis. Tört. 25–26. l.)

² Jacob Miller: Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn. 1790. (Szendrey: Vis. Tört. 25–26. l.)

³ Tört. képcs.: 2825. sz. rézmetszet.

⁴ Kazinczy: P. E. 106. l.

Budai játékszínen az erántuk hív indulattal gerjedező alattvalók öröm Éljen kiáltásait fogadták.¹

Nagy haladást mutatnak fentebbi adataink a királyi viselet terén is II. József öltözkéivel szemben, ki, mikor a magyar fővárosban a „Hét választó fejedelem“-hez címzett vendéglőben megszállt, vörös gallérú zöld waffenrockot, sárga nadrágot viselt, ehhez pedig nyári időben térdig érő, fehér gyolcs kamáslit húzott.²

Nagyon természetes, hogy a magyar viselet festői szépsége e korban is, mint a későbbi időkben leginkább a fényesebb ünnepélyek alkalmával tűnt ki, mint a korona visszaküldésének ünnepén, II. Leopold, I. Ferenc koronázásakor, avagy fejedelmi vendégek fogadtatásakor. S e részben alig találunk különbséget férfiak és nők magyaros érzésében, öregek, avagy fiatalok lelkesedésében. Banderiumok kelének össze a korona visszaküldésekor minden vármegyében s mint Kazinczy leírja: „... öregeink résztvőnek az ifjabbak örömeiben s udvari tanácsos Beöthy Imre és Domokos Lajos rókatorkos zöld mentében, veres nadrággal és dolmánynyal jelenének meg, őszek, mint a galambok. A nadrágocskák, hacukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az aranyzsinórt, sujtást, kreppin rojtokat, paszomántot, s Erdélyben, hol minden aranyfonál elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekötő s nem postaszekereken, hanem hogy négy nap már vehessék a leveleket hordó postán. Esztendővel ezelőtt már lehete látni kurta mentéket, Terézia és József alatt azt térdig érő hosszúságban hordottuk s sokan bakancscsal, hogy a frakkhoz és strimflihez hasonlítson, de most a hosszú menték is eltűntek vagy csak azon látszottak, akik rettegésüket bölcsességnak szerették volna nézetni, vagy éhen voltak. Lobogott a Zrinyi kucsamája minden fejen pipacsszin posztóból, fekete magyar bárány prémjével és ennél eszesebb fejfedőnk nem lehete, mert legolcsóbb volt s legalkalmasabb, lobogott a kócsagto!l a nyusztos kalpagokon s prémet növete szája felett minden.“³

Asszonyaink és lányaink lelkesedéséről pedig ez alkalommal így szól: „Az asszonyi nem vetélkedék a miénkkel nemzetiség külső jelenségei viselésében s a párisi lipántok helyett asszonyságaink csipkés fekete kontyokat vevének fel, leányaink pártákat s

¹ Hébe: I. k. 16. l.

² Vay S.: 129. l.

³ Kazinczy: P. E. 137 138 - 139. l.

derekaikat vállakba szoríták s kötényt kötöttek. A gazdagok nyakon, mellökön, karjaikon kívül még kötényeiket is elhintették gyöngyfüzérékkel és aranyláncaikkal, posztóból varratták zöld mentéiket, fehér mellényeiket s veres szoknyaikat s fekete bársony csákócskát nyomtak fejükre. Csak az a híjja, hogy kardot is kössenek.“¹

Eddig felsorolt adatainkból nyilvánvalóan kitűnik, mily nagy visszahatást idézett elő a II. József császár halálát követő kor a viselet terén is. Csodálkoznunk kellene azonban, ha azt tapasztalnók, hogy — eme felbuzdulás dacára is — a német-francia ruhadaraknak nyoma sem maradt volna. Sőt talán eme kornak egyik legjellemzőbb érdekessége az, hogy a legnagyobb keveredésben mutatja be az öltözetek egyes darabjait, a mely keveredés elég gyakori még a XIX. sz. elején is, körülbelül 1825-ig.

Arra nézve, hogy e keveredést szemléljük, legalkalmasabb például szolgál Istvántornya látképe a Marczibányi kastélylyal, mely az 1796. év körüli viseletet mutatja be. A női viselet általában francia és német. A férfialakok közt látunk szűknadrágos, csizmás alakot hosszú frakkban, copfos parókával, háromszögletű kalapban nyeregbe szállni; lovát kurta bakancsba öltözött magas prémkucsmás huszár tartja. Az egyik hintót háromszögletű kalapos kocsis hajtja, de hátul kardos, tarsolyos huszár áll, kurta felöltött mentében. Az előtérben egy hölgyet kísérő főurat látunk, aki szűk nadrágot, kurta bakancsot, végig gombos dolmányt, felöltött s elül végig gombszárgalandos és prémmel szegett kurta, derékbeszabott mentét, szablyát, ezüstgombos pálcát, de háromszögletű nemezkalapot visel. Láthatni rajta több mezei munkást és két csikóst, kik kurucleffentyűs szörmekucsmát viselnek, mely mellé forgónak a kurtaszárú pipa van odatűzve. Hajuk fürtökbe, vagy befonva vállukra omlik és bajuszt viselnek, de szakállt nem. Ingük lobogós, nyitott ujjú, gatyájuk szára alul összekötve. Az egész öltözet fölött nagy négyszögletes galléri szűrt hordanak.²

Az említett kép mellett azonban még más forrásunk is van, mely az akkori divatnak kétféleségét, t. i. hazai és külföldi voltát igazolja. „1825. táján — írja egy magyar hölgy — meglátogattam az aggteleki barlangot is. Bementünk testvéremmel csinosan öltözve

¹ Kazinczy: P. E. 139. l.

² Istvántornya látképe: Tört. képcs. 1120 sz.

tiszta, fehér, nyári könnyű öltönyökben, veres, ritka szövet bajadérral nyakunkon, én az én szépen fürtökbe szedett hajammal, de mire minden csodálatost bámulva kibujtunk, Boldog Isten! egymásra néztünk testvéremmel: feketék voltunk, mint a Belzebub szülöttei. Szépen simított fodros ruháink összezsugorodva, lelapulva, a veres bajadér kávészínű-barna! De meg hozzá az én fejem! Mint a döglött kigyók leereszkedve függtek le fürteim övemig, mint egy Medusafőnél. Sokat hasonlíthattam a mostani divat némely kis hösnőjéhez, ki haját leeresztve (hiszen az még megjárna, de még jó boglyásra van tapirozva) vékony félrőfnyi hosszú steklicskéjükkel china tuniqujökkel s tatár mellrevalójukkal inkább habocákhoz hasonlóan ugrálva, mint menve sietnek a tanuló órákról haza. Bocsánat, hiszen ha még egy nemzet öltözete volna az; legyen bár chinai, cserkesz, vagy francia, mindegy, de egy nemzeté legyen. De háromféle szín s ugyanannyi nemzet szabása!“

„Nem mondom én — folytatja tovább — hogy oly magyar öltöny legyen, mint volt, midőn a szalmatűz fellobbant nálunk, más szoknya — más rekli, más surt . . . Óh nem! Az nekem akkor sem tetszett, bárha a többiekkel együtt én magam is úgy öltöztem. Én akkor kicsi városban laktam, de sohasem hagytam helybe. De izléssel, finomul összepárosítva az új izlést a nemzet szellemével, úgy gondoltam én akkor is és most is.“¹

*   *   *

Munkámnak eddig terjedő részében nagy vonásokban bemutattam a francia divatnak saját hazájában való nagyarányú fellépését, nemkülönben azt a hatást, melyet hazánkra gyakorolt; ezzel egyetemben vázoltam azt a nemzeti visszahatást is, mely az idegen áramlat következtében hazánkban fellépett.

Dolgozatomnak hátralévő részében a férfi és női viseletek részletesebb tárgyalását óhajtom nyújtani.

¹ Déryné: II. k. 340—41. l.

III.

Férfi viseletek.

Bajusz-, szakáll- és hajviselet.

A magyar nemzet, mint Kővály is mondja, elejétől fogva igen sokat tartott a bajusz viselésére s nélküle férfias főt el sem tudott képzelni, mintegy a magyarság feltűnő bizonyítékának tartotta.¹ Ezzel szemben áll egy más vélemény, mely szerint a magyart nem a ruha teszi, sem bajusz, vagy üstök, hanem a nyelv s az igaz hazafi szív.² Bárkinek adjunk is e tekintetben igazat, annyi tény, hogy ebben az időben bizony sokan megváltak a magyarországi eme fő ékétől, azaz bajuszukat leborotváttatták. Erre vallanak a költő szavai is:

„Elhányta bajuszát, kit nem rég nevele,
Hogy ez a magyarság alkalmatlan jele.“³

De viszont azt sem tagadhatjuk, hogy a magyar öltözethez elengedhetlen kelléknek tartották s a korona visszaküldésekor, mint írónk mondja: „prémet növete szája felett minden.“⁴

A bajusz leberetválása a XVIII. sz. 70-es éveitől kezdődik. Így látjuk gr. Majláth Józsefet 1807-ben készült arcképén.⁵

A XIX. sz. elején gyakran találkozunk rövidre nyírott bajusszal is, egészen a 20-as évekig, később inkább pödörték.⁶ A bajuszt egyaránt viselték fürtös, tömött és vuklis hajhoz is. Pozsony város látképén,⁷ II. József császár korából fürtös hajú nemest látunk, ki

¹ Kővály: Magyar családi s közéleti viseletek. 22. l.

² Sokféle: IV. 69. l.

³ Dayka: Nemz. ölt. 69—70. l.

⁴ Kazinczy: P. E. 137. l.

⁵ Tört. képcs. I. a j s t r. 314. sz.

⁶ Báró Kemény Zsigmond pödörtt kis bajuszt viselt. Déryné: II. k. 332. l.

⁷ Orsz. képt.

bajuszt visel. Hosszú, lelógó bajuszt leginkább csak a paraszt emberek hordtak.¹

A szakáll ebben a korban már nem volt olyan általános, mint a régi magyaroknál, ami természetesen ismét a borotválkozás divatjával függ össze.

Nagyobb kedvelését a szakáll viseletnek csak 1825 táján tapasztaljuk, valamint a forradalom után, midőn ismét általános kedveltségnek örvend. Találkozunk, különösen a XVIII. sz. végén oldalszakáll viselettel is, mit néha háromszög alakúra nyírtak.² A körszakáll, valamint a hosszú szakáll is, melyet előzőleg csak egyesek viseltek, a 40-es évek felé jön divatba. Bár a tárgyalt kor határán némileg túl esik, mégis említésre méltó Perényi Zsigmond esete, aki midőn halálra ítélték, tükröt kért, hogy szakállát rendbe hozhassa, mondván: nem akarom, hogy kuszált szakállam a hóhért munkájában akadályozza s nyugodtan ment a vérpadra.³

A hajviseletben legnagyobb ellentétet képezett a paróka behozatala, amely a hadsereg körében is általános kelendőségnek örvendett a XVIII. sz. végén. Erre vonatkozik a császári és királyi haditanács rendelete, mely már 1768-ban szigorúan intézkedik e tárgyban: „A copf szorosan kötendő és úgy görbítendő, hogy az alsó vége a kabáthoz ne érjen, tehát elálljon. A megerősítésre szolgáló gombostűk alulról dugandók be, hogy láthatók ne legyenek. Akiknek rövid hajuk van, így az újoncoknak egy háromágú álcopfot kell befonniok a fonatba, de holmi fadarabokat beledugni nem szabad. Az oldalhajak haditanácsi rendelet értelmében fürtök helyett mind a fül fölött a copfba fésülendők be. Az egész, mikor készen van, keresztül hajporozandó és egy láb és két hüvelyk hosszú lehet.“

A czopf mellett találunk vuklikat is.⁴ A rizsporos haját hosszú fonatban engedték a hát közepéig, a nyakcsigolyánál rendszeren megkötötték csokros szallaggal és két oldalt tekercs alakban felsütötték. Erre vonatkoznak a következő sorok:

Csigásan a haja volt felfodoritva
Egy font hajpor vala czopfjába szoritva,
Mely is pántlikával vala leboritva.⁵

¹ Bikkesy-Timlich: 43. t.

² Bikkesy-Timlich: 11. t.

³ Vay S.: 186. l.

⁴ Pozsony város látképe. Orsz. képt.

⁵ G. VII. sz. 51. l.

Hajporozás végzésére a főurak külön hajporos, czopfos inasokat tartottak.¹ Érdekes hajviseletet láthatunk gr. Zichy Károly arczképén, kinek haja elől fel van fésülve, oldalt pedig vukliba csavarva.² Még különösebbnek tűnik fel Sztáray Mihály hajviselete: üstök, kontyba hajtva, haja nyaka csigája felett megkötve, hármás ágba befonva, alá, majd ismét felhajtva és fekete szallaggal bodrosan átövezve.³ Divatos volt a haj sütése és fodorítása, bár a sütés inkább a későbbi kor divatját képezte, a XVIII. sz. végén meg ritkábban fordul elő. Déryné írja naplójában: „Haját édes apám mindig sütötte és hajporozta, akkor ez volt a divat, de csak talán tanároknál.”⁴

Hogy írónőnk hogy jutott ez utóbbi gondolathoz, azt nem sikerült megfejtennem. Hordtak a homlokon apró hajgyűrűket is.⁵ Lelógó hajfürtöket leginkább szolgarendű embereknél és parasztnál találunk.⁶ Olvasunk hajtáskáról is. Kazinczy bécsi tartózkodása idején strimfliben, hoszperddel és hajtáskával ment az utcán.⁷

Kalap-félék.

A fej takarói közül elsősorban a régi fejfedőket vesszük tárgyalás alá, nevezetesen a süveget és a kalpagot, illetve kucs má t, melyek nélkül daliás magyar öltözeteket nem lehetne elképzelni. A süveg, mely a régi magyarok nélkülözhetetlen fővege volt, kalpag néven is előfordul s a kettőt talán csak a prém használata különböztette meg noha nevük használatában nagy keveredést látunk. Maga Décsi Sámuel is, ki a koronaőrző bandériumok ruházatát leírja majd kalpagnak, majd süvegnek nevezi diszes tollforgós, bokrétás fejtakarójukat.

„Biharmegye koronaőrző seregének görényes kalpagja volt veres kifüggő posztóval, arany vitézkötéssel és magas tollal.”⁸ Győr és Moson vármegye koronaőrző nemesei fekete bársonysüvegeket ragyogtattak széles aranypaszománttal, gazdag arany vitézkötéssel

¹ Déryné. II. k. 128. l.

² Tört. Arczképcs. Iajstr. 1894. 261. sz.

³ Kazinczy: P. E. 42. l.

⁴ Déryné: I. k. 20. l.

⁵ Demini baszistának hajgyűrűk voltak csavarva homlokán. Vay S. 241. l. (V. ö. Déryné. II. k. 74. l.)

⁶ Bikkesy-Timlich: 12–41. l.

⁷ Kazinczy P. E. 77. l.

⁸ Décsi: 383. l.

és magas kócsagtollal.¹ A süveg a XIX. sz. elején névleg is hátterbe szorul s helyét inkább a nyusztos kalpag foglalja el, mely a XVIII. sz. végén még magas és oldalt lecsüngő leffentyűvel van ellátva; ez később elmarad s a 30-as évek felé alacsony tetejű, felhajtott prémes karimájú, kúpalakú, bársonytetejű kalpagokat kezdenek hordani s még később a kalpagok karimáját is bársonyból készítik.

E kalapnemeket királyaink is kedvelték, így II. Lipót király a pozsonyi koronázási dombon 1790 november 15-én rendkívül magas prémkucs mában jelenik meg, kócsagtollforgóval s emellett szárnyalakú forgóval.² I. Ferencz királyunkról pedig azt olvassuk, hogy trónusára ülve kalpagot tett fejére.³ A kucs mákban igen kedvelték a vörös bársonyt s a pipacsszínű posztót.⁴ Kucs madárszül darutollat,⁵ az előkelőbbek pedig értékes forgókat viseltek, hogy — mint Decsi is megjegyzi — egy-egy gyémántos forgó uradalmakat ért. Gr. Károlyi Gyula birtokában levő forgó aransodronyos vert munka, a forgó alja hosszú kagyló, fölötte kettős gomb, e fölött a Károlyi-család címere. A kerecseny szárny rubinttal ékes.⁶ Talán ennél régibb, de vele egyértékű a gr. Andrassy Gyula birtokát kepező kalpagdísz: áttört vésett munka, gyöngyök, smaragdok ékítik; lombdíszű keretben Atalanta mellképe vadkannal.⁷ Értékben valamennyit felülmulja a gr. Bethlen Györgyé, mely ezüstből, aranyból való virágbokréta három tollal, közepén öt szirmú gyemántvirág, arany rubintos levelek. Ebből nő ki másik hét ágú gyemánt, rubint, smaragd levelek és virágokkal.⁸

A XVIII. sz. végén francia hatás következtében elterjednek a nagy kalapok és a háromszögű francia kalapok, mely előbbihez néha tollat is tűztek:

„Mint malomkő oly nagy kalap volt a fején,
Tarka-barka tollból bokréta tetején.
Karimája volt majd hátának közepén
De szélbe nem tudom, hogy állott meg helyén.”⁹

¹ U. o. 320—21. l.

² Tört. képes: 2033. sz. rézmetszet.

³ Kazinczy: P. E. 159. l.

⁴ U. o.: 137. l.

⁵ Szendrey: Vis. Tört. 198. l.

⁶ Ötv. lajstr. 102. l. III. Terem.

⁷ U. o.: 144. l. III. Terem.

⁸ Ötv. lajstr. 102. l. III. Terem.

⁹ G.: VII. 51. l.

Divatozott a nagy fehér kalap is, mely VI. Pius bécsi látogatása óta a gavallérok előtt lett kedvelté:

„Érkezett ide is hamuszínű frakkban
Egy rendes ifiur nagy fehér kalapba
A pápának Bécsben ez volt viselete,
Gavallérok között azóta kelete
Van ennek s ala Pap az ő nevezete.“¹

A kalapokra disz gyanánt különféle tollakat, szallagot, virágot alkalmaztak. Kedvelt disz volt az árvalányhaj, ezt hordott kalapja mellett Lisznyai Kálmán költő is, kiről azt olvassuk, hogy különlegesen összeválogatott ruházatában olyan volt, mint egy honi stylű figura.²

Gyász jeléül a kalap karimája körül gyászfátyolt csavartak és csokorra kötötték.³ A parasztok nagyszélű fekete kalapot szerettek viselni az u. n. tót kalapot, melynek szélét felhajtották, pántlikával, cserfadisszel övezték.⁴ A polgárok elül-hátul felhajtott szélű kalapban jártak, a kalapéval egyező színű csokorral.⁵

Teljesen külföldi hatásra vall a cilinder és a háromszögletű kalap, előbbi a XIX. sz. elején, utóbbi a XVIII. sz. végén divatozott.⁶ A háromszögletű kalap oldalt felhajtott szélllel eleinte csak a katonaság körében terjedt el, de már a század legvégén magyar ruhához is felteszik. Díszítésül elől lobogó sörényt alkalmaztak rá, mely csattból emelkedett ki, lecsüngő zsinórzattal.⁷ II. József császár korában sapkákat is hordtak, az ú. n. „kas-kéta“-sapkát, mely elül könnyű bőrernyővel volt ellátva. Ilyet viselt utazásai alkalmával maga a király is, rendesen dinnye-alakút, viaszos vászon ernyővel, gyöngye szemei miatt. Így látták egy alkalommal Pesten a szálloda kapujában és rákiabáltak: „Nini, a kalapos király!“⁸

Megtaláljuk azonban falusi nemeseknél is a XIX. sz. elején, mikor is dísz gyanánt hátul mélyen lelógó, bojtban végződő piros leffentyűt és színes szallagot tesznek rá.⁹

¹ G. VII. r. 54. l.

² Nemes-Nagy: 203. l.

³ Déryné: l. k. 284. l.

⁴ Esztergom látképe a XIX. sz. elej. (Mil. magy. tört. IX. k. 311. l.)

⁵ Nemes-Nagy: 203. l.

⁶ Ernst Lajos gyűjteményeiből. (Mil. magy. tört. IX. k. 175. l.)

⁷ Pozsony város látképe. Orsz. képt.

⁸ Vay S.: 129. l.

⁹ Bikkesy-Timlich: 2. t.

Ruhaneműek.

Ami a férfiaknál az alsó fehérneműeket illeti, általában mondhatjuk, hogy a borjúsájú ing a XVIII. sz. végén már kiveszőfélben volt s csak a nép és a kismesség viselte. Alsóbbbrangúaknál inkább nyakatlan, előkelőbbeknél pedig csukotszájú, magasnyakú, bodroselejű inget találunk. A bodrozat úgy volt elrendezve, hogy hullámai a mellény alól jól kilátszottak. Ilyet viseltek gr. Majláth József¹ és gr. Zichy országbíró.² Ugyancsak erre vonatkozólag írja a költő:

„Mélyen ki volt vonva ingének tarája
Egy kis csatt volt ezen anglusnak munkája “³

A g a t y a alig változott napjainkban. Általában azt mondhatjuk, hogy bő szabású volt s mint felső öltözék inkább csak a nép viseletéhez tartozott. Nemesek csak kivételesebb, hazafiasabb alkalomkor használták, s ilyenkor igen kedvelték a rojtos, alján selyemmel himzett fehér gyolcsgatyát. Insurgensek bokáig érőt, parasztok egész hosszú szárút hordtak, hogy szárait csizmába húzhasák.⁴ Csikósok és betyárok a kék vászongatyát szerették legjobban, meg a fekete selymet. 1792. máj. 17-én Sándor nádor Grassalkovich Antal herceg örkényi pusztáján jelent meg, hol vert aranyból himzett fajlandi selyemsátorokat vertek és tiszta fekete selyem ingbe, gatyába öltözött 24 csikós lovagolt elébe.⁵

A XVIII. sz. végén igen kedvelték az asztalkendőszerű nyakra valókat, mit elől tüvel vagy csattal szorítottak le.⁶ A nyakkendőt háromszor csavarták körül rendesen a nyakon. Érdekesen és nem kevésbé tréfásan ír erre vonatkozólag Kazinczy Bossányi Jánosról:

„Nyakkendője fekete szőrfátyol vala, az akkori szokás szerint 3 vagy épen 4 singnyi. A szoba egyik végében ő, másik végében patvaristája megállottak s ő és ez kivonák a fátlyolt annak szélességében. Akkor ő és ez összehajták ezt hosszában és megegyszer hosszában. Most ő megfogván baljában a fátyol végét s túl azon jobbjá második és harmadik ujjai közé, hol a felkötést kezdeni akará.

¹ Tört. Arcképcsarn. 261. sz.

² Tört. képes. l. ajstr. 314. sz.

³ G.: VII. r. 50. l.

⁴ Bikkcsy-Timlich: 12. t.

⁵ Vay S.: 42. l.

⁶ G.: VII. r. 51. l.

hogy az összeguzsolódott fátyol redőket ne kapjon, elkezdé a keringést a helyéből ki nem mozduló cseléd felé s mindaddig kerenge, míg az inashoz nem ért. Akkor a két végét megköték nyakcsigolyáján és vége vala a menydörgéseknek, a cseléd letörlé arczáról a csepegő verejtéket s ment örvendő, hogy a szörnyű munkán átesék.¹

A XIX. sz. elején már inkább használták a tenyéryi széles-ségű, elül két végével kilógó, rojtos nyakkendőket. Szín tekintetében különösen kedvelték a feketét, arany rojttal vagy paszománttal.²

Öltönyök.

Első sorban a mellényt kell szemügyre vennünk, mely a régi hacukának vagy hacokának egy újabb változata, bár kevés eltéréssel. Míg a hacukát dolmány nélkül otthon is viselték s gyakran elül-hátul gazdagon díszítették, addig a mellényt csak dolmány alá vették fel s a díszítés csak az elejére szorítkozott, a háta pedig mint ma is, takarékosági szempontból, olcsóbb anyagból volt készítve. Elül gyakran zsebekkel volt ellátva. Az előkelők kedvelték a fehér atlaszmellényt bársonybugyogóhoz, e mellett azonban a lila, sárga, élénk rózsaszín és királypiros színűeket is, melyeket ismét más szín szegéllyel díszítettek.³ Találunk aranysújtással cifrázott mellényt is.⁴

A mellényt a kisebb nemesek újjal látták el és akkor kurta volt a neve.

„Kurta vala az ő alsó hacukája,
Rövid rojt volt fölül felvarrva reája.“⁵

A kurtát viselték polgáremberek is, különösen tengerzöld színben.⁶ Az ünnepi kurták virágdíszítéssel, hímzett tulipánnal ékesek voltak.⁷

A XVIII. század derekán még csákóra vágott dolmány a század végén végkép megkurtul, míg a XIX. század elején újból hosszabbodik s zsinórzat tekintetében is egyszerűbb lesz. A XVIII.

¹ Kazinczy: P. E. 7. l.

² Mill. magy. tört. IX. k. 175. l.

³ Bikkesy-Timlich: 2. t.

⁴ Mil. magy. tört.: IX. 175. l.

⁵ G.: VII. r. 50. l.

⁶ Bikkesy-Timlich: 13. t.

⁷ U. o. 48. t.

századbeli dolmány már oly rövid volt, hogy csak övig ért és az alján kerekre volt szabva; a XIX. századbeli derékban szabott és térdig vagy térden is alul érő. Ez volt az ú. n. „attila“, mely nem egyéb, mint a régi hosszú dolmány átszabva. Az attilát 1817. évi bártfai levelében Dessewffy József gróf említi először Atilla-mente néven, majd később atilladolmány neve alatt fordul elő.¹ Dolmány név alatt a XIX. sz. elején már egész kurta, sokgombos, pitykés felöltőt értenek, melyet rendesen szarufa zsinórzattal látnak el.²

Ilyen kurta prémes dolmányt viseltek a huszárok és a banderolisták is, mint látható II. Leopold koronázási képén.³ Értékes lehetett a dolmánya Burics Pál felvidéki gazdag nemesnek, kiről feljegyezték, hogy drágaköves aranydolmányt varratott magának s abban járt udvarolgatni a vidék szép asszonyainak.⁴

Van adatunk arra vonatkozólag is, hogy a dolmányt kis fiúk is viselték.⁵ Csikósok különösen szerették a kékszíni dolmányt. Így olvassuk, hogy Ferenc király látogatása alkalmával, 1820 szept. 29-én ünnepélyt rendeztek, hol kecskeméti csikósok kék dolmányban futottak.⁶ Dolmányféle öltönydarabok voltak a d ó k a v. dokány és a s p e n c e r is. Ilyet viselt Vay József gróf is.⁷

A dolmányhoz övet kötöttek, mely különböző anyagú és értékű volt. Gyönyörű övet találunk gr. Andrássy Manó birtokában; arany és ezüst, öntött, vésett munka, festett zománc, apró gránáttal kirakva, közepén kék folióra kristály intaglió Attila-fővel, e körül boglár.⁸ Használtak azonban tarkaszíni szövetövet is rojtos véggel.⁹

A legdíszesebb öltönydarab e korban is a m e n t e volt. Szabása a XVIII. sz. végén változik, amennyiben szárnyát elől körül-vágják, hogy a zsinóros nadrág teljesen kilátszik s csak a XIX. sz. elején lesz ismét hosszabb s ugyanekkor a gazdag zsinórozás is alábbszáll. Ilyen rövid vágott mentét viselt gr. Zichy Károly

¹ Nemes-Nagy: 200. l.

² Vay S.: 156. l.

³ Tört. képcs.: 2825. rézm.

⁴ Vay S.: 89. l.

⁵ Sokféle: II. 111. l.

⁶ Hébe: I. 32. l.

⁷ Vay S.: 165. l.

⁸ Ötv. lajstr.: 144. l. III. Terem.

⁹ Szendrey J.: Vis. Tört. 198. l.

országbiró.¹ Ilyet láthatunk Budapest 1800 körüli látképén is:² rövid mente, derékban kissé szabott és körül prémmel szegett. Alapanyaguk rendesen bársony volt; kedvelt szín a dohány- és buzavirágszín, melyet a győri és mosonyi koronaőrök viseltek; továbbá a sötétzöld és pirosszínű, az ú. n. királypiros színű.

Diszítésük igen gazdag volt. A prémek közül kedvelték a bárány prémet és a rókatorkot; az előkelőbbek mentéjét zsinórból alkotott virágok, különösen tulipán virágok és levelek ékítették úgy, hogy a levelek szárai alkották a gomblyukakat. A zsinorozás a XVIII. sz. végén rendkívül gazdag, úgyszintén a pitykével és gombokkal való diszítés is. A szatmári koronaőröknek 1790-ben franciakék rókatorkos mentéjük volt öt sor aranyos gombokkal, arany zsinórral és sujtással kihányva.³

A mente két szárnyát a vállon vagy a mellen a mentekötő tartá össze, mely a nagy uraknál gyakran uradalmakat ért. Gr. Keglevich Istvánnak birtokában levő mentekötő őszirózsával, smaragdokkal és gránátokkal volt diszítve;⁴ gr. Andrássy Gyulának tulajdonában van egy mentekötő, mely smaragdokkal áttört virágokkal és gyöngyökkel ékített. Közepén kalcedon Jupiter fővel, balra onyx Herkulesfővel, közepéről gyöngy lóg le.⁵

A nadrág a XVIII. század végén mindig szűkebb lesz, teljesen a testhez simul s midőn a dolmány és mente megrövidül, gazdagon kezdik zsinórozni. A század végén veszedelmes ellenfele támad az elül hasadékkal és oldalt gombokkal ellátott német plundrában vagy bugyogóban. Dohányszínű feszes nadrágot látunk egy II. József korabeli főúron, melyhez diszítésül oldalt ezüst paszománt van alkalmazva s lábbeliül nem csizma, hanem sárga rövid szárú cipő. A zsinórdisz nemcsak a nadrág elején, hanem oldalán is divatozott, t. i. a lábszár közepétől a cipő széléig vitézkötéssel diszítették. Oldalt gyakran zsebbel látták el, melyből olykor a zsebkendőjük látszott ki.⁶ Itt-ott előfordul bőrös nadrág is oldalszíjjal, melybe egyesek pisztolyt helyeztek.⁷

A nadrág mellett általánossá lett a pantalon is, melyet

¹ Tört. képes.: 261. sz.

² Orsz. képt.:

³ Decsi: 335. l.

⁴ Ötv. lajst. 137. l. III. Terem.

⁵ U. o. 143–144. III. Terem.

⁶ Bikkesy–Timlich: 8 t.

⁷ Vay S. 165. l.

hogy magyaros színt kölcsönözzenek, neki oldalt szarufazzsinórzattal díszítettek. Az előkelőbbek szerettek cashemir-szövetből készült pantalonot hordani.¹

Mint a nadrág mellett a plundra és pantalon, úgy honosodott meg a dolmány és mente mellett a frakk és a kaput, melyeket aztán keverve is használtak a magyaros öltönydarabokkal. A frakk a 90-es évek táján került hozzánk francia hazájából; szűk, hátul ráncos, két sor acélgommbbal ellátott ruha volt; hazai rokona a bekecs, mely az előbbinek prémmel díszített változataként szerepelt. Frakkhoz eleinte gyakran fekete bársony plundrát viseltek, mely oldalt gombokkal volt ellátva és fekete szallaggal csokorra kötve;² ehhez pedig fehér mellényt. Előkelőeknek és szolgarendűeknek egyaránt öltözkét képezhette. Déryné említ naplójában fehér keztyűs, frakkba öltözött inasokat.³ A bányatisztek frakkját színes gombok és kihajtók tarkázták.⁴ Sztáray Mihályról olvassuk, hogy frakkhoz fehér lajblit és csizmát húzott.⁵

Nagy hidegben vagy utazáskor a mentén kívül más felső kabátfélét is használtak, így a bekecs, különösen a köznemesek és a palócoknál a jobbmódú házasemberek, kikre vonatkozólag olvassuk, hogy bekecsük hosszú gyapjas juhbőrből készül, színe mézeskalács barna vagy hófehér s körül sötétszürke göndör prémmel szegélyezett.⁶ K ö d m e n t leginkább az alföldi parasztok viseltek meg a kocsisok.⁷ Több adatot találunk a b u n d á r a vonatkozólag. Mikszáth szerint egy-egy bunda akkor felért egy fűtött szobával.⁸ Hogy jó meleg legyen, farkasbőrből készítették, vagy azzal bélelték és szegélyezték. Találunk adatot, hogy fekete prémű bundát vörös és kék bőrrel szegélyeztek és színes virágdísszel varrtak ki.⁹ A régi bundák igen értékesek voltak, azért jegyzi meg egyik írónk, hogy kikölcsönözték utazásokhoz napi egy osztrák forintért; továbbá azt mondja, hogy, aki ezentul bundát csináltat, névjegyére iratja:

¹ V a y S. 174. l.

² D é r y n é. I. köt., 175. l.

³ U. o. II. köt., 430. l.

⁴ B i k k e s y—T i m l i c h: 40. S.

⁵ K a z i n c z y: P. E. 42. l.

⁶ I s t v á n f f y Gy.: Ethnographia. IX. 369. l. (1888. év.)

⁷ M i k s z á t h K á l m á n: 29. köt., 8. l.

⁸ U. o. 99. l.

⁹ B i k k e s y—T i m l i c h: 71. S.

„Nagy István országgyűlési képviselő, bundatulajdonos. Nem lehet tudni, melyik imponál jobban a nagyközönségnek.“¹

A szür viselete a parasztság körében általános volt,² mint ma is. A köpönyeg posztóból készült, galléros felöltő volt, mit rendszeren sarkig érő hosszúságban vállra vetve viseltek. A palást abban különbözött a köpönyegtől, hogy szabása alul kiszélesedett és ujjja nem volt, ugyanígy a köntös is. Ünnepeyesebb alkalmakkor selyemből-atlaszból készült köntöseket hordtak. 1800 január 13-án József nádor és neje Pawlowna nagyhercegnő tiszteletére rendezett udvari bálon a vendégek köntösökben jelentek meg a bálnak fejedelmi voltához képest.³

A köpönyeg a XVIII. század végén az idegen hatás alatt sok zsebes kaput-tá változik át (chemise), melyről imígy szól a Pelseskei nótárius:

„Jó uram, az égen nem látni felleget,
Miért vett hát magára az úr köpönyeget.“⁴

Mire a megkérdezett így felelt:

„Ezt nem hívják uram köpönyegnek,
Hanem kaput, vagy Smisz igaz neve ennek.
Commod: haszna is nagy van ez öltözetnek
Módi is és azért tetszik is mindennek.“⁵

Más helyen meg ezt olvassuk.

„Hunnia szült engem, dísze voltam az ősi magyarnak.
Öh, de az újdonozás ingere számkivetett.
A jövevény földről jövök egy kis ferde szabással,
Ál-nevemen megörül s befogad újra hazám.“⁶

(Karbonári köpönyeg.)

Lábbeliek.

A lábbeliek közül használtak csizmát, topánt, csattos-cipőt, bakancsot, papucsot s a szegényebbek bocskort. A XVIII. század végén általános volt a csizma, de a XIX. század elején már a hazafiasabbak is kezdik topánnal váltogatni. Valamint pantalonhoz viseltek rövidszárú csizmát, úgy hordtak magyar nadrághoz rojtos topánt is, sőt arra is van adatunk, hogy frakkhoz csizmát húztak.⁷

¹ Mikszáth Kálmán: 29. k., 96. l.

² Mil. magy. tört.: IX. k. 311. Látkép.

³ Vay S.: 83. l. (V. ö. Décsi 588. l.)

⁴ G.: VIII. r. 60. l.

⁵ U. o.: 61. l.

⁶ Koszorú: 1828. évf. 191. l.

⁷ Kazinczy: P. E. 42. l.

Kedvelték az ú. n. magyar csizmákat, melyeknek szára elül magasabban állott és szívalakban a térd alatt ki volt vágva s a szívalakú kivágás alá zsinórból készült rózsadiszt tettek bojtjal.¹ Az előkelőbbek Párisból hozatott Cagnola-csizmát hordtak.² Előbb kedveltek voltak a vörös-sárga és zöld karmazsincsizmák, később inkább a fekete bőrből készültek. Piros karmazsincsizmájuk volt pl. a szatmári koronaöröknek.³ Gyakori dísz a csizmának az élénkszinű zsinór vagy szegély, sőt arany arabeszkes díszítésű, rojtos csizmával is találkozunk.⁴ Vannak adataink arra is, hogy a királyok csizmát húztak fel.⁵ Több esetben szólnak forrásaink patkós⁶ és szöges csizmáról. Vay Sándor írja, hogy mikor Bismarck mulattatására Albertirsán juhásztáncot mutattak be, a szegescsizmák úgy dübörögtek, mint az ágyúkerek.⁷

A csizmának egy rövidszárú változata a topán, melyhez rendszeren alul zsinórozott és oldaltgombos nadrágot vettek fel s a topánt elül sallanggal, hátul pedig, mint a csizmát, sarkantyúval látták el.⁸ A topánt fejedelmi személyek is kedvelték. József császár idejében részt vett a reduktion Würtenberg herceg generális zöld magyar ruhában és topánkásan.⁹

A csattos cipőt harisnyára húzva rendszeren plundrához viselték, azonkívül a kanonokok viselete is volt.¹⁰ Olykor a cipőt papuccsal is helyettesítették; így tett az utolsó Czobor is röviddel 1790 előtt.¹¹

A pesti elegáns cipészek akkor a Párisi-utcában laktak; bár fentmaradt a Peleskei nótárius megjegyzése nyomán egy nagy-szombati cipésznek a neve is.

„Sárga csizma lábán, aztat Sartli varrta.“¹²

A fehér selyem harisnya az előkelők viselete volt, bár találunk ilyet lakájoknál, felszolgáló inasoknál is. Így olvassuk,

¹ Muzarion: IV. 5. l.

² Mil. magy. tört.: IX. k. 611. l.

³ Décsy: 355. l.

⁴ Bikkesy-Timlich: 52. l.

⁵ Kazinczy: P. E. 159. l.

⁶ Hébe: I. 53. l.

⁷ Vay S.: 180. l.

⁸ Mil. magy. tört.: IX. k. 175. l.

⁹ Vay S.: 80. l.

¹⁰ Bikkesy-Timlich: 37. t.

¹¹ Kazinczy: P. E. 21. l.

¹² G.: VIII. r. 62. l.

hogy Mérey Sándor jourján 1809—10. években selyemharisnyás inasok nyitottak ajtót az érkező vendégeknek.¹ Más helyen meg azt találjuk, hogy Rudnay Dénes felesége cselédjeit harisnya-kamasliban járatta és puderes fejjel, mit akkor csak a legeslegnagyobb házakban lehetett találni.²

A kasmalira vagy gamaslira egyéb adataink is vannak. II. József császárról szóló feljegyzés igazolja, hogy ő nyáron térdig érő fehér gyolcskasmalit hordott.³ Magas, gombos kasmaliban öltözött granátosokat láthatunk a II. Leopold koronázását ábrázoló képen.⁴

A sarut a XVIII. század végén kezdik bakancsnak nevezni s a későbbi korban a bakáknak lesz viseletévé. A száras saru olyanféle volt, mint a csizma, csak elül a fejbőrt szabadon hagyta. Szerepel adataink közt deli saru is, fekete, kék, zöld, sárga és karmazsinszín vörös bőrből.⁵ Plundrához is viseltek fordított kapájú sarut a lábikrától a térdig fehér-, fekete-, sárga-lakkal borított szekernye-félét, melynek hátul a szárán csatt volt s két új széles sarkantyú.⁶

A bakancsot elül szíjjal összefűzték; inkább a nép viselete volt, bár itt-ott főurak lábbelijeként is szerepel.⁷

Csizmához, topánhoz s olykor a saruhoz is sarkantyút alkalmaztak. Olvasunk görbült, csillagpengetyűs stb. sarkantyúról, mely feltétlen tartozéka a XIX. század elején is a m. viseletnek. A XVIII. század végén nagyobb fajták a sarkantyúk:

„Oly nagy, mint egy tallér sarkantyú tarája.“⁸

mondja a nótárius.

Déryné viszont megjegyzi, hogy a szászok formás kis csizmáikon gyűszűnyi gombos sarkantyúkat hordanak; Csáky Tivadar főúr pedig oly keskenyet, mint egy szalmaszál.⁹ A sarkantyut táncz közben is lábukon hagyták, mint az aradi ifjuság esete igazolja.¹⁰

¹ Vay S.: 269. l.

² U. o. 14. l.

³ Vay S.: 129. l.

⁴ Tört. képcs.: 2825. sz. rézmetszet.

⁵ II. Leopold képén. rézm. 2826. Tört. képes.

⁶ G. VII. r. 50. l.

⁷ II. Leopold koronázását ábrázoló kép. 2825. sz. rézm. Tört. képcs.

⁸ G.: u. r. 136. l.

⁹ Déryné: III. k. 402. l.

¹⁰ U. o.; II. k. 364. l.

Az öltözetet kiegészítő tárgyak.

Ide sorozhatjuk mindenekelőtt a keztyűt, zsebkendő, az ékszeres különféle nemeit és a fegyverzethez tartozó dolgokat.

Keztyűt régente a férfiak csak télben viseltek, ebben a korban azonban az előkelők viseletének elengedhetetlen kelléke volt; de megtaláljuk a polgár embereknél, sőt az uri házak inasainál is. Előkelőségre mutat a *J o q u e m a r k e z t y ű* viselése.¹ A szarvasbőr keztyűt rezeskeztyű néven emlegetik forrásaink.² Hogy mennyire megkivánták a társaságban forgó emberektől a keztyű viselését, példa rá Déryné esete, kitől édes atyja azt kérdezte: „Miféle asztalos legény ez a Déry, hogy mikor asszonyságok elé jön, keztyűt sem huz?”³

Érdekes szerepe volt a keztyűnek a II. József korában alakult titkos társulatok kebelében, hol a társulatba belépő egy pár új fehér keztyűt kap annak jeléül, hogy a bünt nem engedi magához férközni.⁴

Másrésről felhasználták a párbajra való kihívásnál is.⁵

A zsebkendőt vagy elrejtették a kabát zsebébe, vagy pedig a nadrág ellenzőjébe dugták úgy, hogy a két vége kilátszott. A középnemesek és polgárok az olajos kelméjű zsebkendőket kedvelték.⁶

Zseborát II. József korában kezdenek hordani s a fényűzés kedvéért, mint francia divatelődek, egyszerre több órát is vesznek egyes gavallérok magukhoz.⁷ Híresek voltak a német Huaut testvérek óragyártmányai.⁸ Az órát némelyek láncon viselték, melyre olykor keresztet vagy joujout is akasztottak. Kilinyi színházigazgatóról jegyezték fel, hogy ünnepi alkalmakkor oly vastag arany óraláncot hordott, mint egy „szekérkötő.”⁹ Néha külön nyakláncuk is volt a férfiaknak.¹⁰

A gyűrűk közül különösen kedvelték a rózsagyűrűket, melyek-

¹ Mil. magy. tört.: IX. k. 611. l.

² Bikkesy-Timlich: 8. t.

³ Déryné: I. k. 165. l.

⁴ Abafi Lajos: „Titkos társulatok Temesvárott a múlt században.” II. közl. (T. T. 1884. 516 l.)

⁵ Déryné: II. k. 412. l.

⁶ Mikszáth Kálmán: 29. k., 8. l.

⁷ Nemes Nagy: 197. l.

⁸ Ötv. l. ajstr.: 50. l. V. Terem.

⁹ Déryné: II. k. 367. l.

¹⁰ U. o.

nek köve olykor gyémántból volt.¹ Déryné jegyzi fel egy színház igazgatójáról, hogy ünnepesebb alkalommal minden újja tele volt rakva gyűrűvel.²

Maradt fenn ebből a korból egy díszes emlékérem is, mely jelenleg a Nemzeti Múzeum birtokában van: arany, ezüst foglaltványú vésett munka. Gyémántokkal ékes koronáról lóg le szintén gyémántos foglalatban. Előlapján Mária Terézia, hátlapján I. Ferenc császár arcképével. Használtak díszes csattokat és kapcsokat is. Bánffy György birtokában találtatik egy XVIII. sz. régi kapocs; arany, áttört munka, két azonos kerek tagból s egy középrészből áll. A két kerek tag kerete gyémántokból alkotott virágfüzér, belül fonalasan vésett alapon áttetsző sötétkék zománcos lap zászlókkal s egy-egy pálmával; a kapcsot elfedő középrész gyémántvirág lombdíszen.³ A szatmári koronaörök díszes ezüst csattja, mely párdúcőrüket tartotta össze, lefüggő aranyos láncokkal volt díszítve, s a csatton a szent koronának képe látható e két betűvel: P. P., azaz „Pro Patria.”⁴

Használtak pénztárcát is. Rudnay Dénes arról volt híres, hogy soha 12,000 forintnál kevesebb nem volt pénztárcájában, mert nagyon adakozó természetű volt.⁵

A pipát kedvelték úgy az előkelőbbek, mint az egyszerű emberek. József királyi hercegen csodálkozott nagybátyja, hogy milyen élvezettel szitta makra pipáját, sőt neki is kínált egy két-krajcáros vörös cserép pipát.⁶ A pipák jókorák lehettek, amint megjegyzi rájuk a notárius:

„Tajtékból mint csupor nem kisebb pipája.”⁷

A dohányzacskót részint az övbe dugták, részint a karra akasztották; de használtak szivartárcákat is. Kedvelt volt a sallangos, szironyos dohányzacskó. 1820 szept. 29-én Orczy Lőrinc a kir. hercegeknek ritka cifrázásokkal ellátott ékes dohányzáshoz kívánható egész szerszámot adott.⁸

A burnótszelencék arany, ezüst, réz, porcellán vagy

¹ Vay S.: 166. l. (V. ö. Déryné: II. k. 367. l.)

² Déryné: II. k. 367. l.

³ Ötv. Iajstr. 73. l. III. Terem.

⁴ Décsi: 335. l.

⁵ Vay S.: 14. l.

⁶ Vay S.: 113. l.

⁷ G.: u. r. 136. l.

⁸ Mil. magy. tört. IX. k. 48. l.

zománcozott anyagból készültek és kerek, szögletes, tojásdad stb. alakúak voltak. Steiner Márton magyar-óvári apátplébános birtokát képezte egy burnótszelence, ezüst, aranyozva, vésett díszítéssel; födelén üveg mozaik, belsejében két bélyeg, melyeken csak az évszám olvasható: 1828.¹

A férfi viseletet illetőleg szólnunk kell még a fegyverzeti dolgokról, különösen pedig a díszfegyverzetről.

József császár alatt jött divatba a kúpalaku fejű bot, mit ünnepi alkalommal a parasztok is használtak – a régebbi fütőkös, bunkós botok helyett. A bot végén kiálló hegyes szöveget alkalmaztak.² Az előkelőek rövidebb botja olykor ezüst fogantyúval volt ellátva; a polgároknál pedig gombban végződő s étapálcára akadunk.³ Albertirsán Bismark előtt táncolt egy juhász, kinek hosszú, kampós bot volt kezében.⁴

Divatos volt a spád és pálcá is, melynek fogantyúja állati szarvból készült, mint Gvadányi mondja:

„Pálca volt kezébe de spádé volt abba
Felül vadkecskeszarv foglalva aranyba.“⁵

Elég gyakori használata a fokos is, részint arany, részint réz fejjel, mely utóbbit különösen a bányász tisztek hordták magukkal.⁶

Idegen hatásra vall a francia kés vagy kutó (couteau) elterjedése.

„Olyan, mint szakácskés fűgött az oldalán
Egy horgon akasztva felül bugyogóján.
Ez fegyvernek neve becsülettel mondván
Kutó és próbálni lehetne ezt birkán.“⁷

Idegen divatu volt a koszperd is. A Vigyázó Sándor tulajdonát képező koszperd 76 cm. hosszú acélpenge, rajta arannyal berakva két férfi fej, markolata sodronyos arany, lapján vadászatot jelentő dombormű alakok. Czápás tokjának felső foglaltványa és hüvelye aranyos ezüst.⁸

Az osztorra vonatkozólag többek közt ezt olvassuk: „Midőn a király 1820. őszén meglátogatta a magyar fővárost, Mayerfy

¹ Ötv. Iajstr. 56. l. V. Terem.

² Bikkesy-Timlich: l. t.

³ U o. 13. t.

⁴ Vay S. 180. l.

⁵ G. VII. r. 54. l.

⁶ Bikkesy-Timlich: 40. t.

⁷ G: VII. r. 51. l.

⁸ Ötv. Iajstr. 104. l. IV. Terem.

Ferencz szentlőrinczi pusztáján gazdasági ünnepet rendeznek s az ünnepély folyamán b. Orczy Lőrincz a főhercegeknek diszes kiviteli rézfokost, mesteri fonásu czirmos ostort s ritka czifrázatu dohányzacskót ajánl fel s ezt úgy tekinték, mint Magyarország közgazdaságának találó symbolumát.“¹

A buzogány helyét a XVIII. sz. végén a csákány foglalja el, noha találunk említést az előbbire nézve is. Kállay Ferencről olvassuk, hogy midőn a szabolcsiakat a „budai tetőre“ vezette, kezében tartá famillijának ősi buzogányát, a vezéri méltóság címerét.² Találunk régebből fennmaradt rézcsákányokat is. A Péchy Gábor tulajdonát képező, átalakított csákányon elül koszorúban a Péchy-család czimere látható: hármás halmon kiterjesztett szárnyú holló; hátul koszorúban álló P. P. betűkből álló monogram.³

A valódi magyart a díszfegyverzet egészíté ki, mert ebben az időben még a nemesség magát első sorban katonának tekintette és országgyűléseken s más ünnepesebb alkalmakkor kardosan jelent meg.⁴

A kardnemek közül divatozott a sárgarezes, tarsolyos fringia, melyre Mária Terézia óta a Szűz Mária és a kettős kereszt volt rávésve;⁵ de találunk régi kurucz alakú fringiákat is nappal, holddal és csillagokkal díszítve. Bánffy György birtokában levő fringia 77 cm. hosszú; pengéjén „fringia“ felírás, fölötte török fej fölött 8 ágú csillag, másik oldalán török fej, fölötte fogyó hold-negyed, hatágú csillag. Markolatgömbjén a keresztvas védpántjain s kengyele-alján 9 ágú koronából kinövő kardot tartó oroszlános ezüst czimer, az ú. n. Bánffy czimer.⁶ A XVIII. sz. végén elterjednek a kétféjű sasos kardpengék, melyeknek markolata szintén kengyeles volt. A markolatfej kissé előrehajolt s a kézfejjvédő vassal úgy volt összekötve, hogy tojásdad alakot mutatott. A gr. Szapáry Géza birtokában levő kard fogantyújának védő pántjait és a kengyelt mármarosí gyémántból való cifrázatok borítják.⁷ Vigyázó Sándor birtokában van e korból egy 59 cm. hosszú, 14°-ban hajló

¹ Mil. magy. tört.: IX. k. 48. l.

² Kazinczy: P. E. 137—38. l.

³ Ötv. l. ajstr.: 110. l. IV. Terem.

⁴ Nemes-Nagy: 196. l.

⁵ U. o.

⁶ Ötv. l. ajstr.: 99. l. IV. Terem.

⁷ Ötv. l. ajstr.: 101. l. IV. Terem.

acélpengéjű ceyloni kard; kívülről aranyos keretben szörnyfejű arany oroszlán, belül szörnymadár; pengetartója a pengét maró hétfejű sárkány; kengyele tarajos kigyó, rajta sárkányfejű oroszlán, mely ugyancsak a hét kigyófejes keresztvassal van összenőve; markolata fából faragott, kirakott sárkányfej.¹

A kardhüvelyek eleinte fából készültek bőrbevonattal, később elterjednek az acélhüvelyek, majd pedig a lombozatos díszítésű sárgaréz-hüvelyek divatoznak. Bánffy György kardhüvelye fekete chagrinbőrrel bevont fa.² Szép lombozatos díszítésű hüvely található az Andrássyak birtokában.³

A kardkötékek néha igen díszesek voltak. A bihari koronaöröké zöld selyemmel és aranyfonattal díszített zöldszínű.⁴ A teljes felszerelést a tarsoly egészítette ki, mely különböző színű bársonyból készült,⁵ díszítésül vagy a vármegye egymásbafaragott betűi voltak ráhímezve a magyar korona alatt, mint pl. a bihari koronaöröknél,⁶ vagy pedig a császár monogramja. Erre vonatkoznak a következő sorok:

„Tarka öv övezte, csörgött kard oldalán,
Josephus II. varrva volt tarsolyán.“⁷

¹ Ötv. l ajstr. 104. l. IV. Terem.

² Ötv. l ajstr.: 59. l. IV. Terem.

³ U. o.: 91. l. IV. Terem.

⁴ Decsy: 383. l.

⁵ Decsy: 396. l.

⁶ U. o.: 383. l.

⁷ G.: VIII. r. 62. l.

IV.

Női viseletek.

Hajviselet.

A nők ruházatát illetőleg tárgyalásunkat a fej díszítésével kell kezdenünk, vagyis a hajviselettel, mire a nők, mint mindenkor, ebben a korban is igen nagy gondot fordítottak.

Mária Terézia korában alacsony, rövid frizura divatozott; a haját apró göndör fürtökbe sütötték a fej körül, a nyak és arc szabadon maradt; egy nagy fürt hátul csüngött le, vagy pedig kétoldalt a mellre. Gyakran azonban fodrozott parókával pótolták a haját.¹ Egy korabeli színésznő írja, hogy ő nem szerette a vendégajat s alig várta, hogy megnőjjön saját haja, hogy azt fürtözhesse fel.² Az ilyen fürtös haját oly módon készítették, hogy éjjelre a haját papirosgaluskákba csavargatták.³ Két oldalt hosszan lelógó fürtöket viselt Schodelné, Klein Rózsai.⁴ De talán legérdekesebb szerep jutott a fürtös hajviseletnek Déryné életében. Ő maga beszéli el az esetet naplójában. Midőn elvált egyik ideáljától, Prepelicay Samutól, Samu kiválasztott oldalt, fül mellett három-három fürtöt s komolyan mondá: „Rózám, ezen fürtöket viseld az én emlékemre mindig, mindaddig, míg szeretni fogsz. Ezek lesznek a Samu fürtök, az én fürteim Rózám, s ha találkozunk viszont és meglesznek fürteid, nem kérdezem, szeretsz-e még? De ha fürteid eltűnnek onnan, lesz-e bár divat, vagy nem, ne szólj egy szót sem . . . érteni foglak, hogy többé nem szeretsz. Ha a Samu fürtök eltűnnek, jele lesz, hogy szerelmed is eltűnt kebledből.”⁵

Mária Terézia után a gondozott alacsony frizurákat a magasra elfésült, szélesen kiterjesztett Tupe alla Persien (Tupeé a'la

¹ Nemes-Nagy: 192. l.

² Déryné: II. k. 49 l.

³ U. o. I. k. 133. l.

⁴ U. o. II. k. 161. l.

⁵ Déryné: I. k. 277. l.

Persien) váltotta fel, melyet fejpárnával még jobban magasítottak s ezt a magasító részt sinyon-nak (chignon) nevezték.¹ Az ilyen gyakran fél rőfnyire feltornyozott hajviseletet szólja meg a nótárius következő soraiban :

„Mint a csányi torony, úgy áll elől haja,
Tudom, van fejének horgas töktől baja.
Hátul, a dombjába férne egy méh raja,
Nem dagadt ily nagyon a Balaton raja.“²

Mire felel a frizura tulajdonosa :

„Nem mint csányi torony, de alla Persien,
Van fodrozva hajam, magasán s mereven,
Hátul azért dombos, mert fekszik fejkén
S ez neveztetik (chignon) Sinyonnak a nevén.“³

Találkozunk vukli-viselettel is. „Szegény anyám — mondja egyik adatunk — mindig a vuklijaimba kapaszkodott, ha meg akart büntetni.“⁴ Mikes Mária levele szerint az erdélyi nők a főköthöz kettésimitják hajukat, megégetik, egybetupirozzák, pántlikával lekötik s úgy teszik fel a főköthöz, hogy kétujjnyi tupe látszik ki alóla.⁵ Az alsóbb néposztály simán viselte haját, elül kettéválasztva a középen, hátul fonatba leeresztve, pántlikával megkötve⁶ vagy felkontyolva.⁷ Egyes vidékeken pedig elül négy-négy ágba fonták a hajukat.⁸

A haj díszítése különféle volt. Használtak gyöngyös, drágaköves fésűket,⁹ brilliános hajtűket,¹⁰ a feltornyozott hajhoz structollat és a kuklikó (coquelicot) nevű rikító vörös pántlikából való bokros maslit.¹¹ A fűrtöket gyakran fekete bársonyszalaggal választották el egymástól, melyre olykor fehér gyöngyöt varrtak;¹² ez utóbbinak nagyszemű fajtáját magában is alkalmazták díszül.¹³

¹ Nemes-Nagy: 199. l.

² G. X. r. 94. l.

³ U. o.

⁴ Déryné: l. k. 166. l.

⁵ Vay S.: 54. l.

⁶ Bikkesy-Tímlich: 12. t.

⁷ Pozsony város látképe. Orsz. képt.

⁸ Vay S.: 200. l.

⁹ Ötvölajstr. 72. l. III. Terem.

¹⁰ G.: X. r. 90. l.

¹¹ Nemes-Nagy: 199. l.

¹² Déryné: II. 169. l.

¹³ U. o.: 161. l.

A mágnásnők értékes diadémekkel ékesíték hajukat, melyek aranyból, ezüsből készült munkák voltak, tollforma gyémántdiszitménnyel,¹ vagy násfából, boglárából összerakva, topázzal, rubinttal ékítve.² Menyasszonyok és fiatalabb lányok inkább virágdiszt viseltek.³ Így Fáy Rózsika, e kor híres szépségű lánya, egyetlen fehér rózsával ékíté haját.⁴

A haját, hogy szilárdul megállhasson, kenőccsel, pomádéval kenték be.⁵ A vörös haj sötétebbé tételére a topolyapomádét használták,⁶ meg az ú. n. Makassar-olajat.⁷ Szokásban volt a hajból több rőf hosszúságú hajláncot fonni, mit aztán aranycsattokkal összefoglalva ékszer gyanánt is használtak.⁸

Fejdiszek és kalapfélék.

A női fejrevalók közül a pártá, mely a magyar női viseletnek minden időben egyik specialitása volt a XVIII. sz. végén megritkul, ugyszintén a fejkötő is, s helyettök idegen hatás alatt inkább a kalapok terjednek el. A csipkés-gyöngyös főkötők helyett a német főkötők jönnek divatba. A fiatal nők fej ékét rendesen a fátyol egészítette ki. A pártá József uralkodása alatt annyira megritkul Naláczy József szerint, hogy: „1791-ben, mikor Kolozsvárt II. Leopold királynak az országgyűlésen megesküvénk s kisasszonyaink a nagy nemzeti igyekezetben magyarosan akarának öltözni, a kisasszonyok pártát nem kapának, alig volt egynehánynak, a gróf Mikóné eladólányát gróf Mikó Katát, most pedig gróf Bethlen Farkasnét a feleségem segíti ki igen szép, orientál gyöngyös pártájával.“⁹ 1792-ben pedig Mikes Mária írja Teleki Borbálához, hogy a dietára mind bogláros pártát csináltatnak.¹⁰

Pártá helyett, mely csak a hajadonok viselete volt, az asszonyok főkötőt hordtak, mit „bűfűdű“-nek is neveztek.¹¹ „Esküvöm

¹ Lipcsey Mórné birtokában. Ötv. l a j s t r.: 103. l. III. Terem.

² Gr. Széchényi Dénesné birt. Ötv. l a j s t r.: 71. l. III. Terem.

³ Déryné: I. 192. l.

⁴ U. o.: 120. l.

⁵ G.; X. 89. l.

⁶ Déryné: I. k. 73. l.

⁷ U. o.: 324. l.

⁸ U. o.: 378. l.

⁹ b. Naláczy J. Emlékiratai. (Hetilap. 1853. évf. 76—77 sz.)

¹⁰ Vay S. 53. l.

¹¹ Déryné: I. k. 322. l.

után — írja korának egyik asszonya — beavatásra kellett mennem. Mérey consiliáriusné szép kis magyar csipkés főkötőt csináltatott, azt a fejembe nyomták erővel, ki nem állhattam a főkötőt, amint feltették, hajfűrtjeim hátul is mind kibujtak a főkötő alól, olybá képzeltem magamat benne, amint a tükörbe néztem, mint egy kondorhaju zsidófiu, de nem szabad volt letennem.“¹ A magyaros főkötő leginkább csipkéből készült, gyöngydiszszal vagy skofiummal, melyre olykor hátul csokrozott hosszú fátyolt akasztottak. Ilyet viselt I. Ferenc királyunk negyedik hitvese is.² Kedvelték főkötőnek az u. n. blondecsipkét, melyre diszítésül gyakran virágot is tettek. Darabja körülbelül 20 forintot ért.³ Nagy pompát fejtett ki főkötőkben Rudnay Péterné, kinek halála után 100 darab pompás arany főkötőt találtak ruhatárában.⁴ A téli főkötőket bársonyból készítették és kívül arany csipkével vagy prémmel vonták körül. A diszítés egyesek számára külön jövedelmi forrást jelentett.⁵ A legszebb menyecskés főkötők Jászberény táján voltak,⁶ hol még most is divatoznak az új asszonyoknál. Külön házi és hálófőkötőket is készítettek, mely előbbieket fecskéfészeknek keresztelték el.⁷ Ezeket rendszeren otthon slepphez hordták s ha valahova mentek, hogy díszesebb legyen, fátyolt tűztek a tetejére.⁸ Olykor a fátyolt főkötő nélkül is felteszik és drágakövekkel ékítik.⁹ A magyar főkötőt először gr. Teleki Pálné cserélte fel német főkötővel, mely aztán szintén divatossá lett.¹⁰ A József korabeli főkötők vörös tintuchból, fátyolszövetből készültek.¹¹ Érdekes főkötőjük volt a sopronvidékieknek. Fejüket síma keményített lepel fedte, melyen átalakító vonul végig, ernyője pedig bugyos.¹² A pozsonyiaknak pedig a nyakon, a konty alatt meg van kötve és két csipkedíszítésű vége hátul lelóg.¹³ A fátyolok során említést érdemelnek a menyasszonyi

¹ Déryné: I. k. 198. l.

² „Aurora.“: 1822. címlapján levő kép.

³ Déryné: I. k. 204. l.

⁴ Vay S.: 14. l.

⁵ Déryné: II. k. 342. l.

⁶ U. o. I. k. 130. l.

⁷ U. o. I. k. 18. l.

⁸ Déryné: I. k. 18. l.

⁹ Bikkesy—Timblich: 53. t.

¹⁰ Naláczy J. Emlékirata. (Hetilap 1853. 76 - 77. sz.)

¹¹ Nemes Nagy: 199. l.

¹² Bikkesy—Timlich: 33. t.

¹³ U. o. 6. t.

fátyolok is, melyeket divatban volt e korban elajándékozni. A fátyolkelmét gyakran aranynyal kihímezték.¹

A főköttők mellett még inkább divatoztak a nagy formájú kosáralakú kalapok, melyeket sok virágdísszel raktak meg.² De találunk dobozalakú structollal ékesítetteket is.³ 1790 táján jöttek divatba a nagy forgácskalapok, melyekről így emlékszik meg a falusi notárius:

„Csodáltam mely magas nézvén tetejére
Csatolt nagy galandot bársonyból ő erre
Mert acélsatt varrva volt ezek végére⁴

A XIX. sz. elején kezdődik az elől széles⁵ ernyővel ellátott kalap divat, a mit empire ruhához különösen kedveltek és tollal, bársonyszallaggal, meg virággal díszítettek. Oly borzasztó nagy eleje vagy „schirmje“ volt e kalapnak, mondja egyik adatunk, mint egy sátor, úgy elveszett benne a fiatal arc, hogy keresni kellett, hova bujt ki belőle.⁶ 1825 táján divatossá lett a „Romeo“ kalap, azaz olasz fejdísz, fekete bársonykarimával, rendesen tollakkal vagy bársonygalandokkal díszítve, mely az áll alatt össze volt gombolva.⁶ A nyári kalapokat fehér tüllből, atlaszból házilag is készítették s rendesen virágot szórtak rá.⁷ Egyesek az arc befödésére fátyolt is tettek fel.⁸

Női-öltönyök.

A nők felső ruházata a XVIII. sz. végén teljesen francia hatás alatt áll, csak az 1790-iki felbuzdulás hozta felszínre ismét a hagyományos magyar ruhadarabokat, melyeknek egyike az ingvállas vállfűző volt. Az ingváll, mely rendesen gyolcsból, batisztból vagy perkálból készült,⁹ a nyak körül kivágott volt és bő fodros ujjal ellátott. A kivágás körül bőven díszítették csipke bodrokkal, nemkülönben az ujjak végén is bodrokkal és középen szallagokkal;¹⁰ díszítették továbbá oly módon is, hogy az ujjat

¹ Déryné: II. k. 360. l.

² Budapest látképe. 1800. Orsz. képt.

³ U. o.:

⁴ G.: X. r. 100. l.

⁵ Déryné: I. k., 231. l.

⁶ U. o.: II. k., 118. l.

⁷ U. o.: II. k., 258. l.

⁸ U. o.: II. k., 451. l.

⁹ Déryné: I. k., 30. l.

¹⁰ Bikkesy-Timlich: 36. t.

szallaggal összekötötték úgy, hogy kettős puffot képezett s az összekötő szallagcsokor közepére gyöngyös, bogláros dísz alkalmaztak.¹

Az ingváll tetejére vették fel a fűzővállat, vagy fűzőmellényt,² mit rendszeren különböző színű bársonyból készítettek és arany-, ezüst csipkével, gyönggyel, süjtással díszítettek; olykor pedig más színű szegélylyel körülpántoltak.³ Kivágása rendszeren mélyen esett kör-, vagy szívalakban.⁴ A kivágás alatt elől néha gazdag hímzést is találunk.⁵ Hogy a váll jól simuljon a testhez, sok halcsontot varrtak bele; mint Dérynén megjegyzí, ezernyi halcsontokkal kitüzdelt válljában úgy ült a fűzőnélküli bojárnók között, mint egy fiók jegenyefa.⁶

A vállhoz hasonló, vagy elkülönözö színű szoknyát vettek magukra, melynek elejét rendszeren a kötény takará el.⁷ A XVIII. sz. végén még gyakran fordul elő bö szoknya köténnyel,⁸ de már később a kötény elmarad és helyette az uszályossá vált ruha alját sok csipkefodorral és szallagdísítéssel látják el; söt az előkelőbbek arany-, ezüst- és rézfoliokkal is ékesítik uszályos tüllruháikat,⁹ majd gazdag virágéktménnyel, hímzéssel látják el.¹⁰ Az egyszerűbb és parasztnők ruhája rövid volt és alul magából felhajtott, vagy más színű kelmével szegélyezett.¹¹ A virágdísítést különösen a lányok kedvelték alkalmi ruhákon. Fáy Rózsikának 1810 – 15 körül kék atlasz uszályos ruhája volt fehér rózsadíszel. Menyasszonyok igen szerették a nehéz, fehér selyem uszályos ruhákat, melyeket hímzéssel, guirlanddal, blondcsipkével gazdagítottak,¹² majd pedig fehér gazírral úgy, hogy helyenkint zöld folyandárral felcsipkedték s az ágak végére egy-egy rózsabimbót tettek.¹³ A XIX. sz. elején divatossá vált a nagy virágos delin-ruha. Ilyen volt Gyürky

¹ Mária Terézia arcképe. Tört. képes. 93. sz.

² Dérynén: II. k. 32. l.

³ Bikkesy-Timlich: 36. t.

⁴ U. o.: 12. l.

⁵ Mária Terézia arcképe. 1793. Tört. képcs. 93. sz.

⁶ Dérynén: II. k. 262. l.

⁷ Pozsony város látképe a XVIII. sz. végén. Orsz. képt.

⁸ Bikkesy-Timlich: 52. t.

⁹ Dérynén: I. k. 163. l.

¹⁰ Bikkesy-Timlich: 53. t.

¹¹ Pozsony város látképe: a XVIII. sz. v. Orsz. képt.

¹² Dérynén: I. k. 192. l.

¹³ U. o.

Polinónak, elül-hátul szívalakban kivágott japonikával, mi annyira megtetszett a hóhortosságáról ismert Vay Józsi grófnak, hogy megígérte, ha Polin neki adja, reggeli pongyolának fogja hordani, amit meg is tett.¹

A pongyolát a nők otthoni öltözéknek használták, különböző színben és diszítéssel. Olvasunk fehér, fogadó pongyoláról velencei csipkefodrozattal,² zöld csipkés pongyoláról, nehéz atlasz szallagdiszszel.³

Mielőtt a nők ruházatában áttérnénk az idegen divatú és szabásu ruhadarabokra, meg kell még emlékeznünk a magyar ruha kiegészítését képező kötényről és övről.

A kötényt, mint már említettem is, magyar vállhoz viselték és többnyire csipkéből vagy tüllből készítették arany, ezüst leveles virágos himzéssel.⁴ Az öv selyemből, bársonyból készült, vagy boglárókból és csattokból volt összealkotva. Találunk övet, mely ezüst aranyozva, áttört munka, hat hosszukás pántból, kagyló középrészből és hármass láncból áll. A pántokon lombdisz van három virággal, kettőnek gyöngy, egynek dalmatin bibéje van.⁵

Végül itt emlékszünk meg arról is, hogy a nők a magyarosság kedvéért olykor még dolmányt is vettek fel uszályos aljhoz a váll fölé, melyre prém és zsinórdisz alkalmaztak.⁶

Az idegen divatu ruhák között különösen kedvelt volt 1870. körül a kaka dufén (caca du dauphin) sárgás zöld szoknya bodros felső részszel a volán-nal (volant) melyhez aztán elkülönülő színű előruhát öltöttek s ezt fűrészalakulag kivágták. Erre vonatkozólag jegyzi meg Gvadányi:

„A ruhámnak színét hívják Kaka Dufén
Ezt hordja oly dáma, mely ifju s nem vén.”⁷

Majd hozzáteszi:

„Másképpen öltözve semmi társaságba
Egy dáma nem mehet csak épen volánba.”⁸

Az angol öltözet, alján sok ráncba szedett husszinű szövetből készült ruha volt, mit hátul szallaggal felkötöttek úgy, hogy

¹ Vay S.: 163. l.

² Déryné: l. k. 455.

³ U. o. II. k. 257.

⁴ 2825 sz. rézmetszet. Tört. képcs.

⁵ Ötv. lajstr. 133. l. III. Terem.

⁶ Bikkesy-Timlich: 52. t.

⁷ G. X. r. 99. l.

⁸ U. o.

két oldalt puffok keletkeztek: ez az u. n. buffan v. bufán, (bouffant) a ruhának táskaszerűleg lelógó része:

„Anglez neve vagyon én öltözetemnek
Kupidohasz színnek hívják színét ennek
Uj szín ez drága is, azért nincs mindennek.“

„Szükség ezt viselni minden asszonyságnak
Nyugvó kanapéja ez ám két karjának.“¹

A XVIII. sz. végén jelenik meg a derékkal és ujjal ellátott szoknya, az ú. n. „viganó“, Madame Viganó bécsi táncosnőről elnevezve.² Ujjai könyökön alul értek és másszínű fodorral voltak körülszegve, hasonlóképp a nyak körüli kerek gallér is. Derékán a fodrokkal egyező színű, hátul leffentyűs öv díszítette, mely a végén pánttal volt megcsomózva.³

Az empire-ruha szintén a XIX. sz. elején terjedt el. Egy darabból áll s a mellől a bokáig érő pongyolaalakú; dereka nem volt szabva; a mell és hónalj alatt kötötték össze s annyira kivágott volt, hogy csak a két váll csücske tartotta össze. A váll körül, az ujj szélén, valamint az alján két-kétsoros csipkedísz alkalmaztak, hátul pedig a derék közepén laza csokrot tettek rá.⁴

A kabátfélék során a már említett női mente szerepel első sorban, mint magyaros ruhadarab, mely díszuszályhoz csipőig ért, elül nyitott volt és prémmel meg aranyzsinórral díszített; szerettek hozzá hasonló színű kucsmát is hordani.⁵ A téli mente bokáig ért, nyakánál és zsebeinél prémmel volt szegélyezve és hasonló színű zsinórzattal díszítve.⁶ A bundákat erősen prémezték, gyakran rókabőrrel;⁷ kedvelt szín volt a zöld (karmazsin) hamuszín prémmel. Egy ilyen bundát 150 frtért csinált a szűcs.⁸ A nőknél is találunk köntöst és palástot, mit leginkább színházi öltözkéhez használtak, bársonyból vagy könnyebb kelméből készítve s olykor gazdagon díszítve.⁹

¹ G.: X. r. 103. l.

² Nemes-Nagy: 198. l.

³ Pozsony város látképe. Orsz. képt.

⁴ Budapest látképe. 1800. Orsz. képt.

⁵ Bikkesy-Timlich: 52. t.

⁶ U. o.: 13. t.

⁷ U. o.: 71. t.

⁸ Déryné: III. k. 27. l.

⁹ U. o.: I. k. 400—401. l.

Idegen eredetű kabátféle volt a spanyol karakó és a furó, (fourreau). Az előbbi bő felöltő volt, ujjain és mellén sok ráncsal. Rendesen a szoknyától elütő színben készítették.¹ A furó hasonlított a férfiak köpönyegéhez.²

Lábbeliek.

A lábon az úrinők cipőt, a parasztnők csizmát, esetleg cipőt viseltek vagy lábbeli nélkül jártak. Eleinte inkább a magas, később az alacsony sarkú cipőket kedvelték,³ különösen piros színben. Ha a cipő vagy csizma maga nem is, de a sarok piros színű volt.⁴ Díszcipőnek az atlaszból készült kivágott cipőt használták, mely gyakran arannyal volt hímézve⁵ és csattal ellátva. Ezeknél a sarok igen magas volt, mit a következő sorok is bizonyítanak :

„Tévé lépéseit, tekinték lábára,
Félarasznyi hosszú cipeje csattjára,
Annyi magasságú rávarott sarkára,
Csodáltam, hogy léphet, nem állván talpára.“⁶

A kivágott selyem cipőket különböző színű szallaggal is felkötötték.⁷ A harisnyát olykor az oldalon kihimezték.⁸

A csizmák között találunk sárga kordovány, piros stb. színűt többnyire magas sarokkal.⁹

A ruházat kiegészítő részei.

A női ruházatot kiegészítő tárgyak során meg kell még emlékeznünk a kendők különböző fajairól, az ékszerek és egyéb ékítményekről, nemkülönben tárgyalnunk kell röviden a pipere körébe tartozó cikkeket is.

A kendőfélék közül a nagy kendők részint télen tettek jó szolgálatot, mikor is nehezebb virágos vagy mintázatlan szörkelméből készítették, vagy pedig mint díszkendőket vagy sálakat selyemből különböző diszítéssel állították elő.¹⁰ Divat volt a selyem

¹ G. X. r. 109. l.

² U. o. 119. l.

³ Pozsony város látk. Orsz. képt.

⁴ Bikkesy-Timlich: 1. t.

⁵ G.: X. r. 90. l.

⁶ G. X. r. 92. l.

⁷ Déryné: I. k. 192. II. k. 334. l.

⁸ Pozsony város látképe II. József idején. Orsz. képt.

⁹ Bikkesy-Timlich: 23. t., 48. t.

¹⁰ Déryné: I. k., 76. l.

és tüll nagykendőket kézi himzéssel díszíteni.¹ Nagy kelendőségnek örvendtek a t e r n ő k e n d ő k ; a szélén fél rőfnyi bordurrel voltak ellátva, vörös, sárga és zöld nagy kockákra osztva, mely kockák tömve voltak arabeszkekkel és törökös mintázatokkal. Egy ilyen ternő kendő ára 80 frt volt akkor.²

A s á l k e n d ő k hosszú, egyenesre vágott kelméből különböző színben és minőségben divatoztak.³ Egyesek oly módon viselték, hogy a nyakról leengedve derekukon átvették, hátul nagy csokorra kötötték úgy, hogy a csokor két rojtos vége hosszan lelógott.⁴ A kisebbfajta kendőket vagy fejen viselték a paraszt-asszonyok vagy vállra vetve, esetleg a kézben hordták.⁵ Egyesek főként szerűen hátrakötötték kendőjüket.⁶ Érdekes kendőviselete volt a Veszprém vidéki asszonyoknak. Fehér gyolcslepelből a fej tetején simán valami fára erősítve elhelyezték és oldalt ernyőalakban apácaserűen felhajtották a fej körül ernyőalakban.⁷ Lakodalmi vagy más ünnepesebb alkalomkor, mint egyes vidékeken ma is szokásos, a kendőket a kocsira, meg a lovakra lobogó gyanánt tűzték fel.⁸

A zsebkendőt vagy keszkenőt a nők részint zsebükbe dugták,⁹ részint a kézben tartották,¹⁰ vagy egyesek a nyak körül csavarták.¹¹ A kézben tartottak azonkívül l e g y e z ő t is, melynek alakja ebben a korban igen megnőtt, mint a nótárius mondja:

„Mint hajó vitorla nagy volt legyezője.“¹²

A kézre nyáron is, mint télen k e z t y ű t huztak nemcsak az előkelőek, de még a parasztok is. Könyökig érő ujjhoz rendszeren hosszuszáru ujjatlan keztyűt viseltek.¹³ Télen keztyűn kívül még k a r m a n t y ű t is használtak. Barcsay Ábrahám írja gr. Széchenyi Ferenchez a következő sorokat Parisból: „Hoztam neked egy

¹ Déryné: I. k., 76. l.

² U. o.: III. k., 6. l.

³ U. o.: II. k., 272. l.

⁴ 2825. számú rézmetszet. Tört. képes.

⁵ B i k k e s y - T i m l i c h. 32. t.

⁶ U. o.: 51. t.

⁷ U. o. 3. t.

⁸ V a y S.: 271. l.

⁹ G.: X. r., 80. l.

¹⁰ Déryné: II. k., 355. l.

¹¹ U. a.: I. k., 431. l.

¹² G.: X. r., 90. l.

¹³ B i k k e s y - T i m l i c h 23. t.

Canadai medvekölyök és feleségednek angolai báránybőrből készített karmantyút. Ezeket ajándékol adom, mert a szürke lovam árán hatszor annyi pénzt nyertem.“¹

A nők kezébe kell még adnunk a *ridicule*t és a *napernyőt*. Az előbbi a nők rendesen maguk varrták és himezték vagy gyönggyel ékíték.² Utóbbira nézve ezt olvassuk:

„ . . . A más előtte ment és kiterjesztette
Parazolját, képét a nap nem érthette.“³

Bővebben kell megemlékeznünk a női ékszerek sokféleségéről, melyekkel ebben a korban is nagy fényűzést fejtettek ki, különösen színházi és egyéb látogatások alkalmával. Így olvassuk, hogy Fáy Rózsikának homloka, nyaka és ujjai telve voltak köves ékszerekkel és briliántokkal.⁴ Fennmaradt adataink igazolják, hogy a függőkben igen kedvelték az ezüstöt aranyozva, zománcsal és gyöngyökkel ékítve,⁵ de olvasunk láncszerű lelógó fülbevalókról is.⁶ Dérynének feljegyzéseiben négy darab fülbevalónak csupán a zálogcéduláját találjuk meg. Ebből kitűnik, hogy Pesten már akkor is divatban volt ez a napjainkban oly virágzó intézmény; Déryné is ide küldte ékszereit és többek közt a báró Jósikától kapott aranyláncát is.⁷ A nyakon aranylánczon kívül gyöngyöt, szalagot vagy más ékköves díszet viseltek. A láncról olykor kereszt függött alá antik díszítésű ékkövekkel. Egy-egy ilyen nyakdisz akkoriban 500 forintot ért.⁸ A gyöngy nyakék közkedveltségű volt minden ranguaknál. Mikes Mária írja Teleki Borbálának Kolozsvárról 1792. évben a következőket: „Itt a gyöngynek, arany portékának annyi keresője volt, hogy hozzá sem lehet a drágaság miatt szólni.“⁹

Majd így folytatja szavait: „Szememmel láttam az még 10 rend csak valamivel nagyobbacska, mint az kása gyöngy, ötven aranyon fizettek.“¹⁰ A napkeleti, vagyis a kásagyöngyöknek a latja

¹ Dr. Esztégár László: Barcsay Ábrahám levelei . . . (T. T. 1904. 553. l.)

² Nemes-Nagy. 204. l.

³ G. X. r. 90. l.

⁴ Déryné: l. k. 120. l.

⁵ Ötv. lajstr 77. l. III. Terem.

⁶ G. X. r. 108. l.

⁷ Déryné: II. k. 385. l.

⁸ U. a. II. k. 376. l.

⁹ Vay S. 54. l.

¹¹ Vay S.: 54. l.

két tallérba esik, mondja egy másik forrás.¹ Kedvelték a nagyszemű fehér gyöngyöket,² mit egy-két-három, sőt többszörösen is csavartak a nyak körül.³ Előfordul a vörös korrál is, melynek soraiba arcképet illesztettek.⁴ A nyakba kötött bársony szallag közepére csokrot tettek, melyre brochot helyeztek.⁵

Gyönyörű brochot kapott egyik színésznőnk Kolozsváron jutalomjátéka alkalmából gr. Bethlen Györgynétől; emailleirozott arany pelikán kilenc aprójával, körül függő rubint vércseppekkel, melyek az aprók által az anya széttépett kebléből lecseppennek és mind a kilenc apró s az anya szemeiben is apró gyémántkő ragyogott.⁶ A gránát nyakék is előfordul,⁷ nemkülönben aranyba foglalt gyémánt is.⁸

Viselték végül nyakék gyanánt a már említett, hajból font és arany csattokkal és szemekkel összefűzött hajláncot is.⁹ Találkozunk még e korban is az előző századokról fentmaradt, esetleg átalakított násfákkal is. Gyönyörűek vannak a Zichyek, Eszterházyak birtokában és a Nemzeti Múzeumban. Melldísz gyanánt viseltek egyesek spádé alakú tűt is.¹⁰

A karperecek sorában a mindenféle ékköves karkötők mellett érdekesek a befont hajból készültek.¹¹

A gyűrűk között divatosak voltak a „N a p o l e o n - g y ű r ű k,” kettős foglalatban Napoleonnal és Lujzával. Erre vallanak Déryné szavai is: „A zsidótól vettem 4 garasért, akkor ez volt a divat, aranyból is, rézből is.”¹² Emellett kedvelték még az ajour-foglalatú brilliantos, — nemkülönben a rózsza gyűrűket is.¹³

Tárgyalásunk folyamán érintenünk kell még röviden az arcfestést és az illatszereket is. Az arcfestés a XVIII. sz. végén

¹ Sokféle: 189. l.

² Déryné: II. k. 161. l.

³ Bikkesy-Timlich: 52–53. t.

⁴ Déryné: II. k. 332. l.

⁵ Déryné: II. k. 402. l. Lendvayné arcképe.

⁶ U. o. 172. l.

⁷ Dérynének mogyorószemű nagyságban. 1 sor = 5 frt. U. o.

⁸ Báró Bánffy Péterné nyakéke. Déryné. II. k. 153. l.

⁹ Déryné: I. k. 378 l.

¹⁰ G.: X. r. 90. l.

¹¹ Déryné: I. k. 375. l.

¹² Déryné: I. k. 162. l.

¹³ U. o.; II. k. 173–367. l.

divatozott, mely célra cinobert vagy berzsenyt használtak. Erre céloz a notarius két esetben is:

„Czinóberrel festett vala két orczája“¹

továbbá midőn azt mondja:

„Berzsenynyel festette a vénség hibáját“²

Találunk adatot pirosító tartóra is, mely rubintokkal ékesített három-rekeszes makkot ábrázol lombdísszel.³

Az illatosító szerek közül kedvelt volt a heliotrop-extract.⁴ Néha az illatszert házilag is előállították, mint például a popourrit-ot.⁵ Olvasunk itt-ott illatszertartó palackról, sőt illatszer-tornyocskáról is. Gyönyörű illatszertartó torony volt e korból fennmaradt tárgyak során kiállítva a küüllőmegyei-bizottság által 1884-ben.⁶

¹ G.: X. r. 101. l.

² U. o.: 112. l.

³ Ötv. l a j s t r.: 78. l. III. Terem.

⁴ Déryné: II. k. 313. l.

⁵ U. o.: I k. 325. l.

⁶ Ötv. l a j s t r.: 168. l. II. Terem.

V.

Viseletünk kelméi.

Végezetül röviden beszélnem kell még a ruhák anyagáról, azoknak beszerzési és elkészítési módjáról.

Az alsó felhárneműek készítéséhez vászont, gyolcsot, perkált, batisztot stb. használtak. A finomabb gyolcskelmét Párisból hozták, mi kiténik Barcsay Ábrahámnak gróf Széchenyi Ferenc-hoz intézett leveléből: „Hoztam kegyes Társad számára egy Indiai festett gyolcsot, mit utolsó pillanatban átadtam Pásztornak, hogy Társának gyermekágyi ajándéku kedveskedhessen vele. Megvallom, annival is inkább később voltam ezen kis áldozatra, hogy viszont barátságtokat ismerem és a gyolcsnak színe is inkább illett barna, mint szőke menyecske bőrihez. Merd'oie, magyarul liba- vagy pipeszín, mely reflexiót mikor vásárlottam is megtettem volt, de olyan fajinságot más színből nem találhattam.“¹

A rumburgi vásznat is kedvelték, mit végszámra hozattak.² A mérték akkor még a rőf volt.

Úgy a férfi, mint a női felső ruhák legkedveltebb anyaga a bársony volt; különösen királypiros- és búzavirágkék színű.³ Posztóban a búzavirág színűt magyar posztónak nevezték.⁴ Posztó kelmében azonban gyakori a vas- és dohányszínű is.⁵ Érdekes, hogy a búzavirág szín és égszínkék posztó ruhát csak a nemesek viselhették.⁶ A polgárok színe a zöld volt.⁷ Előkelőek igen szerették az

¹ Dr. Esztergár László: Barcsay Ábrahám levele gr. Széchenyi Ferenchez. (T. T. 1904. 553. l.)

² Déryné: III. k. 9. l.

³ Décsy: 383. l.

⁴ Kazinczy: 139. l.

⁵ U. o.

⁶ Mill. magy. tört.: VIII. k. 477. l.

⁷ Mill. magy. tört.: VIII. k. 492. l.

arany- és ezüsfonallal kivarrott kelméket.¹ Maga a nádor 1792-ben ilyen kelméjű, pillangókkal és drágakövekkel kivarrott ruhát viselt.² A béléskelme elegánsabb ruháknál világoskék, rózsaszín stb. tafota,³ téli kabátoknál többnyire prémes kelme.⁴ Csak a század derekán kezdik alkalmazni az eperjesi szövésztnat a férfiruhák béleléséhez.⁵

Férfiruhák fődisze a prém, zsinor és gombozat volt. A rókatorkos mentéket gyakran öt sor arany-, ezüst gombokkal és arany-zsinórzattal, sőt sujtással is díszítették.⁶ A XVIII. sz. végén igen sűrű a zsinórozás és a paszománttal való díszítés, míg a XIX. sz. elején a vitézkötéses zsinórzat, meg a virág és levéldíszítés jön divatba.⁷ A kivarrás sokszor kézihimzés volt arany- és ezüstszálakkal.⁸

Hogy a gombokat mily pazarul alkalmazták, kitűnik ama megjegyzésből, mely szerint a mi „felső ruhánk azért nem tetszik a németnek, mert a szűcs a gombkötő munkát igen drágítja szükségtelenül.”⁹

A nők a kelmék terén a feltűnő színeknek hódoltak a XVIII. sz. végén.¹⁰ Kedvelt kelméjük volt az echt bársony, mit olykor virág és levéldísszel himeztek ki.¹¹ Továbbá a nehéz selyem kelmék, melyek gyakran két színt játszottak.¹² A chamois színű atlaszkelmét zseniliennel kivarrrva többnyire Párisból hozatták.¹³ A posztókelmek közül a verddragon zöld színű, veres pontokkal pettyezetett marseillesi kelme divatozott.¹⁴ Gyakori továbbá a hochroth batisztkelme is virágdíszszel áttörve;¹⁵ azonkívül a creppe, tulle anglais stb. kelmék.¹⁶ Egy-egy ruhára átlag 12 rőf kelmét használtak fel.¹⁷

¹ Décsi: 583. l.

² U. o. 564. l.

³ Vay S.: 174. l.

⁴ Déryné: l. k. 324. l.

⁵ Honművés. 1841. évf. 408. l.

⁶ Decsi: 335. l.

⁷ hg. Koháry Ferenc, gr. Brunschvich József és Szögyény Zsigmond arcképei. (Mil. magy. tört.: IX. k., 87—139—155. l.)

⁸ Déryné: l. k., 79. l.

⁹ Sokféle: IV. 170. l.

¹⁰ G.: X. r., 89. l.

¹¹ Déryné: l. k., 178. l.

¹² U. a.: II. k., 293. l.

¹³ Déryné: II. k., 293. l.

¹⁴ G.: VII. r., 51. l.

¹⁵ Déryné: II. k., 217. l.

¹⁶ U. o.: 403. l.

¹⁷ U. o.: 396. l.

A női ruhák leggyakoribb díszje előkelőeknél az aranycsipke, a blonde csipke, továbbá a selyem, bársony és virágdísz.¹ A XVIII. sz. végén különösen divik a vörös „kuklikó“ szallagdísz (quoquelicot).² Előfordul továbbá a gyöngyös, csattos és bordűrös díszítés is.³

A kelmék legtöbbje külföldről: Párisból, Bécsből került hozzánk, de találkozunk honi kelmével is. A hazai vásárok közül a jászberényiek voltak híresek 1790. táján.⁴

Az előkelőbbek a varratást is leginkább külföldön végeztették. Az 1800. évi januári udvari bálra a bécsi udvari theatrum szabójainak 55 legénye dolgozott a báli ruhákon.⁵ Van adatunk azonban arra is, hogy itthon dolgoztattak, vagy éppen maguk varrtak. A miskolci bálra pesti szabónál rendelt ruhát Platthyné.⁶ Kassán a három Benyák nővér varrt csinos ruhákat.⁷

Az úri dámák a Bécsi Divatlapot jártatták;⁸ a kevésbé tehetősek maguk rajzolták elő ruhaszabási mintáikat, sőt, hogy öltözködésük minél takarékosabb legyen, egyesek maguk szőttékfontak vagy a régi kelmét újjá festették házi szerek segítségével,⁹ mert bizony egy-egy díszesebb ruha varratása 70 frtba is belekerült.¹⁰ Mégis voltak, kiknek minden szebb színű selyemből volt ruhájuk.¹¹

Akadnak is, akik panaszkodnak a nagy fényűzés ellen, mely szerintők nemcsak a család, de a haza anyagi helyzetét is megingathatja. Decsi János szerint: „A selyem materiákkal s posztókkal kereskedő kalmárok meggazdagodnak, a nemesek pedig, sőt a városok, polgárok is megszegényednek a nagy pompa és ruhákban való telhetetlenség miatt.“¹² A nőkre vonatkozólag meg ezt olvassuk: „A mi nagyanyáink nem jártak oly szép öltözetben, mint most feleségeink, de egyszerű tekintettel átláttak min-

¹ Déryné: II. k., 395. l.

² G.: X. r., 99. l.

³ Déryné: II. 47—160. l.

⁴ Vay S.: 80. l. (V. ö. Déryné: II. k. 395. l. V. ö. l. k. 30. l.)

⁵ Vay S.: 82. l.

⁶ Déryné: I. k. 378. l.

⁷ U. o.: III. k. 19. l.

⁸ U. o.: III. k. 45. l.

⁹ Déryné: I. k. 21—95. l.

¹⁰ U. o. 178. l.

¹¹ U. o. 120. l.

¹² Décsy: 276. l.

dent, ami a háznép javára szolgálhatott, nem terjeszkedtek úgy ki, nem voltak minduntalan házaikon kívül . . .“¹ Majd így folytatja a sorok írója: „A mi asszonyaink nem ismernek nagyobb gyötrelmet a rendes, egyforma életnél: ők a hiúságnak és pompának szemfényvesztő játékai nélkül nem lehetnek el . . .“²

S íme! E fényűző kor hajnalán előttünk áll II. József, a király, a császár, egyszerű foltos kabátjában.³ Dicsérete nem lehet más, mint ami lovagszobrán áll: „Saluti publicae vixit, non diu sed tutus.“ „Feláldozá magát nagy ideáinak; a jót szivesebben senki sem akarhatja . . . Nagy volt, de szerencsétlen . . .“⁴

¹ K i s J á n o s cikke. (Élet és Literatura 1826. 9. l.)

² U. o.

³ K a z i n c z y: P. E., 18. l.

⁴ T o l d y F e r e n c: Életr. Eml. l. k.

A DOLGOZAT FORRÁSAI.

- A Magyar Nemzet-Története. Milleniumi kiadás. = Mill. Magyar. Tört. Aurora. 1822 évf.
- Bayer József: Déryné Naplója. I. kiad. = Déryné.
- Bikkesy József: A Magyar és Horvátországi Legnevezetesebb Nemzeti Öltözetek Hazai Gyűjteménye. Kiadta Timlich Károly. Bécs, 1816. = Bikkesy-Timlich.
- Dayka Gábor: A nemzeti öltözet.
- Decsi Sámuel: A magyar szent koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak históriája. = Decsi.
- Élet és Literatura. 1826. évf.
- Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. 1790. = G.
- Igaz Sámuel: Hébe zsebkönyv. Bécs, 1825. = Hebe.
- Hetilap. 1853.
- Honművész 1841. évf.
- Kazinczy Ferenc: Pályám Emlékezete. = Kazinczy P. E.
- Kövár László: Magyar családi s közéleti viseletek.
- Koszoru. 1828. évf.
- Mikszáth Kálmán. XXIX. kötet.
- Nagy Géza és Nemes Mihály: A Magyar viseletek Története. Budapest, 1900. = Nemes-Nagy.
- Az Országos képtár. = Orsz. képt.
- Ötvösmű kiállítási lajstrom. 1884. = Ötv. lajstr.
- Sándor István: Sokféle. = Sokféle.
- Dr. Szendrey János: A Magyar Viselet Történeti Fejlődése. Budapest. 1905. = Szendrey: Vis. Tört.
- Toldy Ferenc: Életrajzi Emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére Budapest, 1859. = Toldy: Életr. Eml.
- Történelmi Képcsarnok. = Tört. képcs.
- Történelmi képcsarnok lajstrom. = Tört. képcs. lajstr.
- Történelmi Tár. = T. T.
- Történelmi Emlékek. Írók. XXXVI. k.
- Vas Gereben: II. József császár kora. = Vas G.: II. József cs. k.
- Vay Sándor: Régi nemes urak, nemes asszonyok. = Vay S.
- Weisz Herman: Kostümkunde Neuzeit. II. k. = Weisz.
- Forrásul használtam végül a Magyar Nemzeti-Muzeum és az Iparművészeti Muzeum egyes tárgyait is; nemkülönben régi családi képeket és ruhaneműeket.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	5
I. A francia divat hatása a magyar viseletre	8
II. Visszahatás az idegen divat ellen 1790-ben	15—22
III. Férfi viseletek. 1. <i>Bajusz, szakáll és hajviselet</i> : Paróka. Copf. Vukli. Hajtáska — 2. <i>Kalapfélék</i> : Süveg. Kalpag. Kucsma. Háromszögletű kalap. Tót kalap. Fehér kalap. Kaskéta sapka. — 3. <i>Ruhaneműek</i> : Fehérneműek Nyakravaló. Öltönyök. Mel- lény. Kurta. Dolmány. Atila-dolmány. Dóka. Spenczer. Mente. Mentekötő. Nadrág. Plundra. Pantalon. Frakk. Bekecs. Ködmen. Bunda. Szűr. Köpönyeg. Palást. Köntös. Kaput. — 4. <i>Lábbeliek</i> : Csizma. Cagnola-csizma. Topán. Csattos-cipő. Papucs Sarú. Száras-sarú. Deli-sarú. Bakancs. Sarkantyú. Cipészek Harisnya. Kamasli. — 5. <i>Az öltözet kiegészítő részei</i> : Keztyű Joquemar- keztű. Zsebkendő. Zsebóra. Lánc. Gyűrű. Érem. Csatt. Kapocs. Pénztárca Pipa. Dohányzacskó. Burnótszelence. Bot. Sétapálca. Spadés-pálca. Kutó. Koszperd. Ostor. Buzogány. Csákány. Díszfegyverzet. Fringia. Kard. Kardhüvely. Kardkötő. Tarsoly	23—40
IV. Női viseletek. <i>Hajviselet</i> : Fürtös hajviselet. Tupe alla Persien. Vukli viselet. Hajdiszítés. — <i>Fejdiszek és kalapfélék</i> : Párta. Fátyol. Főkötő. Magyar főkötő. Kosárkalap. Ernyős kalap. Romeo kalap. — <i>Női öltönyök</i> : Ingváll. Füzőváll. Szoknya. Uszályos ruha. Kötény. Öv. Kaka düfén. Volan. Anglez. Buffan. Viganó. Empir ruha. Kabátfélék. Mente. Bunda. Köntös. Palást. Karakó Furó. — <i>Lábbeliek</i> : Cipő. Csizma. Diszicipő. Harisnya. <i>A ruházat kiegészítő részei</i> : Kendőfélék. Ternó kendő. Sál- kendő. Kezkenő. Legyező. Keztyű. Karmantyú. Ridicule. Nap- ernyő. Ékszerek. Fülbevaló. Nyakék. Melldisz. Karkötő. Gyűrű Arcfestés. — Illatszer	41—53
V. Viseletünk kelméi. A fehérneműek anyaga. Férfikelmék. Diszi- tétük. Női kelmék. Diszítési módjuk. Varratás. Fényűzés	54—57
A dolgozat forrásai	58

